

ถิ่นกำเนิดภาษาบาลี

Original of Pāli Language

สมชาย จานวฑุโฒ
(พระครูปลัดสุวัฒนโพธิคุณ)

ถิ่นกำเนิดภาษาบาลี

สมชาย จานวุฑฒ
(พระครูปลัดสุวัฒนโพธิคุณ)

บทคัดย่อ

ชาวพุทธเถรวาทมีความเชื่อถือตามจารีตว่า ภาษาบาลีคือภาษามคธที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าใช้ในการเทศนาสั่งสอนประชาชน จุดเริ่มต้นของการถกเถียงว่า ภาษาบาลีคือภาษามคธจริงหรือไม่ เกิดจากเหตุผลสำคัญ 2 ประการ คือ

1) ภาษามคธ (ยุคหลัง) มีลักษณะพิเศษ 3 ประการที่แตกต่างจากภาษาบาลี

2) จารึกของพระเจ้าอโศกที่พบในดินแดนต่าง ๆ ของอินเดีย ไม่มีที่ใดที่จารึกด้วยภาษาบาลีเลย แต่มีจารึกที่เมือง Girnār ซึ่งอยู่ทางอินเดียตะวันตกมีความคล้ายภาษาบาลีมาก

จึงเริ่มเกิดการวิเคราะห์ถกเถียงกันขนานใหญ่ในหมู่นักวิชาการมากกว่า 100 ปีว่า ภาษาบาลีมีถิ่นกำเนิดที่ใดกันแน่ ทำไมจึงกลายเป็นภาษาคัมภีร์ของชาวพุทธเถรวาท มีทฤษฎีต่าง ๆ เกิดขึ้นจำนวนมาก ปัจจุบันทฤษฎีที่ได้รับความนิยมเชื่อถือมากมี 2 ทฤษฎีคือ

1) ภาษาบาลีเป็นภาษาของทางอินเดียตะวันตก (แคว้นมคธอยู่ทาง
อินเดียตะวันออก)

2) ภาษาบาลีเป็นภาษาของแคว้นมคธที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ในการ
สอน

บทวิจัยนี้ได้ทำการตรวจสอบเหตุผลและหลักฐานทั้งที่สนับสนุน
และแย้งทฤษฎีทั้ง 2 และได้บทสรุปอย่างชัดเจนว่า ภาษาบาลีคือภาษาของ
แคว้นมคธที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ในการสั่งสอนประชาชน

คำสำคัญ : ภาษาบาลี, พระเจ้าอโศก, Gīrnār, สกาย นินุตติยา,
ฉนุทโส

Original of Pāli Language

THANAVUDDHO Bhikkhu
(Phragrupalad Suvatthanabodhigun)

Abstract

Theravāda Buddhists traditionally believe that Pali was the Magadha language which was the language the Buddha used in teaching. This view is however controversial for two reasons. First, the later Magadha language had three distinctive features which are different from Pali. Second, the Aśokan Pillars found in different regions were not inscribed in Pali, with the exception of one found in Gīrnār, West India, which was similar to Pali.

Questions on where Pali originated and why it was the language of Theravāda manuscripts have been raised among

scholars for over a hundred years. There are various theories presented; however, two were accepted: first, Pali was the language of West India (the Magadha region was in East India). Second, Pali was the Magadha language which was the language used by Buddha in preaching.

This paper examines evidence to support and to deny both theories. In conclusion, it is clear Pali was the Magadha language which was the language used by Buddha in preaching.

Keywords : Pali language, Aśoka, Girnār, sakāya nirut-tiyā, chandaso

1. บทนำ

ภาษาบาลีเป็นภาษาของท้องถิ่นใดในยุคไหน พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสสอนด้วยภาษาบาลีหรือไม่ เป็นประเด็นศึกษาที่สำคัญเรื่องหนึ่งของการวิจัยเกี่ยวกับพระพุทธศาสนายุคต้น

ประเด็นเรื่องถิ่นกำเนิดของภาษาบาลีมีการวิจัยถกเถียงกันมากกว่า 100 ปีแล้ว มีหลากหลายทฤษฎี อาทิ ทฤษฎีของ Rhys Davids ที่ว่าภาษาบาลีเป็นภาษาของแคว้นโกศล¹ ทฤษฎีของ Oldenberg ที่ว่าภาษาบาลีเป็นภาษาของแคว้น Kalinga - Andhra ทางอินเดียใต้² แต่ปัจจุบันทฤษฎีที่ได้รับความนิยมมากที่สุดคือ ทฤษฎีที่ว่าภาษาบาลีเป็นภาษาของอินเดียตะวันตกซึ่งมีกรุงอุชเชนีเป็นศูนย์กลาง และทฤษฎีที่ว่าภาษาบาลีเป็นภาษาของแคว้นมคธ³

บทวิจัยนี้จะได้ตรวจสอบทฤษฎีที่ได้รับความนิยมมากที่สุดทั้งสอง เพื่อหาข้อสรุปว่าภาษาบาลีเป็นภาษาของท้องถิ่นใดในยุคไหน ซึ่งความเข้าใจถิ่นกำเนิดของภาษาบาลีจะช่วยให้เราเข้าใจการเกิดขึ้นของพระไตรปิฎกบาลีได้ดีขึ้น

1 Rhys Davids (1993:153ff.)

2 Oldenberg (1879: lii-iv)

3 ทฤษฎีถิ่นกำเนิดภาษาบาลีที่หลากหลายอ่านเพิ่มเติมได้ที่ Yamada (1964: 41-46), Mizuno(1955: 16-23), Mayeda (1964: 13-53)

2. ตรวจสอบทฤษฎีที่ว่าภาษาบาลีเป็นภาษาของอินเดียตะวันตก

ดินแดนที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเผยแผ่คำสอนด้วยพระองค์เอง อยู่ทางแถบอินเดียตะวันออก ซึ่งมีแคว้นมคธและแคว้นโกศลเป็น ศูนย์กลาง⁴ ดังนั้นเราคาดการณืได้ว่าภาษาที่พระพุทธองค์ทรงใช้ในการ สอนคือภาษามคธในยุคนั้น⁵

ผู้ที่สนับสนุนทฤษฎีที่ว่าภาษาบาลีเป็นภาษาของอินเดียตะวันตก เชื่อว่าพระไตรปิฎกที่เมื่อเริ่มต้นถูกจัดทำขึ้นเป็นภาษามคธนั้น ต่อมาได้ ถูกแปลเป็นพระไตรปิฎกภาษาบาลีซึ่งเป็นภาษาของอินเดียตะวันตก ทฤษฎีนี้มีเหตุผลหลักสนับสนุน 3 ข้อ⁶ คือ

- 4 ดูแผนที่ดินแดนที่พระพุทธเจ้าทรงเผยแผ่คำสอนได้ที่ท้ายบทความหน้า 87 ซึ่ง Mayeda ได้จัดทำขึ้นโดยนำข้อมูลจากพระไตรปิฎกทั้งหมดที่มีกล่าวถึง ชื่อเมืองที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม หรือประทับอยู่มาใส่ในแผนที่
- 5 ในช่วงปลายพุทธกาล แคว้นโกศลถูกแคว้นมคธกลืนไป แคว้นมคธครอบครอง ดินแดนในแถบลุ่มแม่น้ำคงคาส่วนใหญ่ ภาษาทางการที่ใช้แถบนี้คือภาษา มคธ ภาษาโกศลจึงไม่มีอยู่ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ Mizuno (1955: 18-19)
- 6 Konow ให้ความสนใจประเด็นความคล้ายคลึงกันของภาษาบาลีกับภาษา ไปศาจี (Paiśācī) และเนื่องจากต้นกำเนิดของภาษาไปศาจีอยู่ในละแวก เทือกเขาหิมาลัยเขาจึงคิดว่าถิ่นกำเนิดของภาษาบาลีอยู่ในละแวกนี้

แต่ทว่าเรื่องถิ่นกำเนิดของภาษาไปศาจีเองก็มีทฤษฎีต่าง ๆ จำนวน มาก (ดู Mayeda 1964: 34-35) นอกจากนี้ภาษาไปศาจีเป็นภาษาหนึ่งของ กลุ่มภาษาปรากฤตยุคกลาง ซึ่งอยู่ในยุคราว 1,000 ปี หลังพุทธกาล (ดู Mizuno 1955: 3, 9) ซึ่งในช่วง 1,000 ปีนี้ ภาษาในท้องถื่นต่าง ๆ มีการ เปลี่ยนแปลงไปมากพอสมควร ดังนั้นการอาศัยเพียงความคล้ายคลึงกับ ภาษาไปศาจี แล้วสรุปถึงถิ่นกำเนิดภาษาบาลีจึงยากจะได้รับการยอมรับ

- ก. หลังยุคพุทธกาล พระพุทธศาสนาในอินเดียตะวันตกซึ่งมีกรุงอุชเชนีเป็นศูนย์กลางเจริญรุ่งเรืองขึ้นตามลำดับ
- ข. พระมหินทเถระซึ่งเป็นผู้นำพระพุทธศาสนาไปเผยแผ่ยังเกาะลังกา เกิดที่เมืองเวทิสา ใกล้กรุงอุชเชนี
- ค. จารึกของพระเจ้าอโศกที่เมือง Girnār ซึ่งอยู่ทางอินเดียตะวันตกใช้ภาษาที่มีลักษณะคล้ายภาษาบาลี

ต่อไปนี้จะได้วิเคราะห์ตรวจสอบเหตุผลทั้ง 3 ประการข้างต้น

2.1 พัฒนาการของคณะสงฆ์หลังพุทธกาล

Mayeda เป็นผู้สนับสนุนทฤษฎีที่ว่าภาษาบาลีเป็นภาษาของอินเดียตะวันตก โดยได้ยกหลักฐานหลายประการขึ้นมาแสดง และยืนยันว่าหลังยุคพุทธกาล พระมหากัจจายนะได้ทำการเผยแผ่พระพุทธศาสนาทางอินเดียตะวันตกอย่างเข้มแข็ง จนคณะสงฆ์ในอินเดียตะวันตกซึ่งมีกรุงอุชเชนีเป็นศูนย์กลางได้ขยายตัวจนเป็นศูนย์กลางหนึ่งของพระพุทธศาสนา โดยบรรยายไว้ดังนี้⁷

คณะสงฆ์ในพระพุทธศตวรรษยุคดั้งเดิมนั้น เริ่มต้นที่ดินแดนที่ถือเป็นมัธยมประเทศของพระพุทธศาสนาโดยใช้ภาษามคธเป็นหลักสืบทอดคำสอนในพระไตรปิฎกภาษามคธด้วยมุขปาฐะ แต่ทว่าพร้อม ๆ กับที่คณะสงฆ์ได้พัฒนาขยายตัวจากอินเดียตะวันออก

⁷ ดู Mayeda (1964) ในภาคที่ 1 บทที่ 3

ไปสู่อินเดียตะวันตก ก็ได้เริ่มนำภาษาบาลีมาใช้ในการทรงจำ สืบทอดคำสอนจนกระทั่งเกิดเป็นพระไตรปิฎกภาษาบาลี กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ คณะสงฆ์ในยุคดั้งเดิมนั้นได้พัฒนาขยายตัวจากอินเดียตะวันออก ซึ่งใช้ภาษามคธไปสู่อินเดียตะวันตกซึ่งใช้ภาษาบาลีนั่นเอง (Mayeda 1964: 178)

ประเด็นที่ว่าหลังยุคพุทธกาล คณะสงฆ์ได้พัฒนาขยายตัวไปสู่อินเดียตะวันตกนั้น ผู้วิจัยเห็นด้วย แต่ทว่ามีประเด็นหนึ่งที่เราจะต้องระลึกเสมอคือ แม้คณะสงฆ์ทางอินเดียตะวันตกจะมีการขยายตัวขึ้น แต่ไม่ได้ขยายตัวใหญ่ไปกว่าคณะสงฆ์ในอินเดียตะวันออก ซึ่งมีแคว้นมคธเป็นศูนย์กลางเลย เห็นได้จากเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในคณะสงฆ์ยุคต้น อาทิ การสังคายนาครั้งที่ 1 ครั้งที่ 2 และครั้งที่ 3 ล้วนเกิดขึ้นที่อินเดียตะวันออก⁸

2.2 เมืองเวทิสา เป็นแดนเกิดของพระมหินทเถระ

การนำประเด็นที่ว่าเมืองเวทิสาทงอินเดียตะวันตกเป็นแดนเกิดของพระมหินทเถระผู้เผยแผ่พระพุทธศาสนาไปสู่ลังกา มาเป็นเหตุผลสนับสนุนทฤษฎีที่ว่าภาษาบาลีเป็นภาษาของอินเดียตะวันตก มีขึ้นตั้งแต่เมื่อกว่า 100 ปีที่แล้ว มี Westergaard และ Kuhn เป็นต้น เป็นผู้สนับสนุน แต่ Oldenberg ได้โต้แย้งไม่เห็นด้วย Mayeda จึงได้สรุปเหตุผลของท่านเหล่านั้นและสนับสนุนความเห็นของ Westergaard โดยบรรยายไว้ดังนี้

⁸ Mhv 3.12; 4.61-64; 5.277-281

พระไตรปิฎกที่พระมหินทเถระได้นำสืบทอดไปลังกานั้น เขียนด้วยภาษาอะไร มีแนวคิด 2 ประการคือ การคิดว่าเป็นภาษาแม่ของพระมหินทเถระอย่างหนึ่ง กับการคิดว่าเป็นภาษาที่ใช้ในคณะสงฆ์แคว้นมคธซึ่งพระมหินทเถระได้ศึกษาเมื่อบวชแล้วอีกอย่างหนึ่ง N.L.Westergaard และ E.Kuhn ได้ยืนยันว่าเป็นภาษาแม่ของพระมหินทเถระ ซึ่งเป็นภาษาถิ่นในแถบกรุงอุชเชนี และพระมหินทเถระได้ใช้ภาษานี้ในลังกา แต่ Oldenberg ได้โต้แย้งว่า ภาษาที่พระมหินทเถระใช้คือภาษาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งพระมหินทเถระได้ศึกษาเรียนรู้หลังจากได้ย้ายไปพำนักยังกรุงปาฏลีบุตร (แคว้นมคธ) พร้อมพระราชบิดา (พระเจ้าอโศกมหาราช) และต่อมาพระมหินทเถระได้อุปสมบทศึกษาพระไตรปิฎกอยู่ที่เมืองนี้

แต่ทว่าพระมหินทเถระมีพระมารดาที่เกิด ณ เมืองเวทิสสา และตนได้เติบโตใหญ่ขึ้น ณ กรุงอุชเชนี ซึ่งแน่นอนว่าภาษาแม่ของพระมหินทเถระคือ ภาษาถิ่นของดินแดนแถบกรุงอุชเชนี ซึ่ง Oldenberg ก็ไม่ได้ปฏิเสธในประเด็นนี้ แต่ Oldenberg คิดว่า พระมหินทเถระได้ย้ายไปพำนัก ณ กรุงปาฏลีบุตร พร้อมกับที่พระราชบิดาคือพระเจ้าอโศกเสด็จขึ้นครองราชย์ที่เมืองนี้ และได้ศึกษาพระไตรปิฎกภาษามคธในพระราชวัง

ในคัมภีร์ทีปวงศ์และมหาวงศ์ มีเนื้อหาที่ทำให้รู้ว่าพระมหินทเถระกับพระสังฆมิตตาเถรี ซึ่งเป็นพระชนิษฐาได้มาพำนักที่กรุงปาฏลีบุตรตั้งแต่อ่อนบวช แต่ไม่มีเนื้อหาใดที่กล่าวหาว่าพระมหินทเถระและพระสังฆมิตตาเถรีได้ศึกษาพระไตรปิฎกก่อนบวช ไม่เพียงเท่านั้น ทั้ง 2 ท่านได้ย้ายมาพำนักที่กรุงปาฏลีบุตรพร้อมกับการขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าอโศกผู้เป็นพระราชบิดาจริงหรือไม่ก็ยังน่าสงสัยอย่างยิ่ง เพราะเป็นไปได้

ได้ว่าพระนางเทวี ผู้เป็นพระราชมารดาของพระมหินทเถระได้พำนักอยู่ที่เมืองเวทิสานตลอดอายุขัย พระเจ้าอโศกมีพระชายาอีกอย่างน้อย 2 คนซึ่งพำนักอยู่ ณ กรุงปาฏลีบุตรกับพระเจ้าอโศก พระนางเทวีไม่ใช่อัศรมเหสี อยู่ในสถานภาพไม่สู้ดี ซึ่งเรื่องนี้อาจทำให้พระนางเทวีพำนักที่เมืองเวทิสาน และเป็นแรงจูงใจหนึ่งที่ทำให้พระมหินทเถระออกบวช ดังนั้น ก่อนที่พระมหินทเถระจะอุปสมบทเมื่ออายุได้ 20 ปีได้พำนักอยู่กับพระราชมารดา ณ แคว้นอวันตี (เมืองเวทิสานอยู่ในแคว้นนี้ซึ่งมีกรุงอุชเชนีเป็นเมืองหลวง) อยู่นานพอสมควร

พระมหินทเถระอุปสมบทโดยมีพระโมคคัลลีสีบุตรติสสเถระเป็นพระอุปัชฌาย์ มีพระมัชฌันติกะเป็นพระกรรมวาจาจารย์ และพระมหาเทวะเป็นพระอนุสาวนาจารย์ หลังอุปสมบทแล้วพระโมคคัลลีสีบุตรติสสเถระได้สอนพระไตรปิฎกแก่พระมหินทเถระจนแตกฉาน พระไตรปิฎกที่ศึกษานั้นใช้ภาษาอะไร ในตำนานไม่ได้กล่าวไว้ เนื่องจากพระโมคคัลลีสีบุตรติสสเถระเกิดที่กรุงปาฏลีบุตร หากเราเชื่อเรื่องนี้ พระมหินทเถระก็คงเรียนพระไตรปิฎกด้วยภาษาของพระพุทธเจ้า แต่ทว่าในขณะนั้นคณะสงฆ์ในอินเดียตะวันตกเจริญเติบโตเข้มแข็งขึ้นมาก แม้ในกรุงปาฏลีบุตรหากต้องการก็สามารถหาพระภิกษุที่เชี่ยวชาญพระไตรปิฎกด้วยภาษาอินเดียตะวันตกได้โดยง่าย นอกจากนี้ในคณะสงฆ์ยังให้อิสระในการใช้ภาษา กระแสที่ยึดมั่นต้องศึกษาพระไตรปิฎกด้วยภาษาของพระพุทธเจ้าไม่แรงมากนัก ดังนั้น พระมหินทเถระตอนเรียนพระไตรปิฎกนับเป็นเรื่องหนึ่ง แต่ตอนจะคิดจะพูดด้วยตนเอง แน่ใจว่าภาษาแม่ของตนย่อมสะดวกกว่า ยิ่งเมื่อข้ามไปลังกาแล้ว ก็ไม่มีความจำเป็นที่จะต้องถูกบังคับให้ใช้ภาษาของอินเดียตะวันตกอีกต่อไป (Mayeda 1964: 148-150)

จะขอสรุปความเห็นของ Mayeda เป็น 3 ประเด็น และตรวจสอบดังนี้⁹

n) Mayeda กล่าวว่า ไม่มีเนื้อหาในบันทึกกล่าวว่าพระมหินทเถระกับพระสังฆมิตตาเถรี ได้ศึกษาพระพุทธศาสนามาก่อนอุปสมบท และทั้ง 2 ท่านได้ย้ายมาพำนักที่กรุงปาฏลีบุตรพร้อมกับที่พระราชบิดา คือพระเจ้าอโศก เสด็จขึ้นครองราชย์หรือไม่ก็เป็นเรื่องน่าสงสัย

ถึงแม้จะไม่มีเนื้อหาในบันทึกได้กล่าวไว้ว่า พระมหินทเถระกับพระสังฆมิตตาเถรีได้ศึกษาพระพุทธศาสนามาก่อนบวช แต่ถ้าทั้ง 2 ท่านไม่ได้ศึกษาพระพุทธศาสนามาก่อนเลยก็คงไม่มีศรัทธาออกบวช มีความเป็นไปได้น้อยที่ทั้ง 2 ท่านจะออกบวชโดยคำสั่งของพระราชบิดา โดยตนเองไม่รู้เรื่องพระพุทธศาสนาเลย การคิดว่าพระมหินทเถระและพระสังฆมิตตาเถรีได้ศึกษาพระพุทธศาสนามาก่อนในระดับหนึ่ง จนเกิดศรัทธาจึงออกบวช มีความสมเหตุสมผลมากกว่า

เรื่องที่ว่าพระมหินทเถระกับพระสังฆมิตตาเถรีได้ย้ายมาพำนักที่กรุงปาฏลีบุตรพร้อมการเสด็จขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าอโศกหรือไม่ เราจะพักประเด็นนี้ไว้ก่อน แต่อย่างน้อยทั้ง 2 ท่านได้ย้ายมาพำนักที่กรุงปาฏลีบุตรตั้งแต่ก่อนออกบวช ซึ่งประเด็นนี้ Mayeda ก็ยอมรับ ยิ่งกว่านั้นพระมหินทเถระได้เดินทางไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ลังกา เมื่ออุปสมบทได้ 12 พรรษาแล้ว¹⁰ หากเชื่อตามบันทึกนี้แล้ว พระมหินทเถระ

⁹ Yamasaki (1979) คิดว่าพระมหินทเถระเป็นบุคคลในตำนาน ซึ่งไม่มีตัวตนจริง เมื่อทฤษฎีของ Yamasaki อ้างว่าพระมหินทเถระเป็นบุคคลที่ไม่มีตัวตนจริง ดังนั้น จึงไม่สามารถอ้างประเด็นที่ว่าพระมหินทเถระมีแดนเกิดที่เมืองเวทิสมา มาเป็นเหตุผลยืนยันว่าภาษาบาลีเป็นภาษาของอินเดียตะวันตก

¹⁰ Mhv 13.1

ก็ได้ศึกษาพระพุทธศาสนาอยู่ที่กรุงปาฏลีบุตรเป็นเวลากว่า 10 ปี ซึ่งเป็นเวลาที่นานพอสมควร

ข) Mayeda คาดการณ์ว่า เพราะความไม่คุ้นเคยกับภาษามคธของกรุงปาฏลีบุตร ดังนั้น พระมหินทเถระอาจศึกษาพระพุทธศาสนากับพระภิกษุที่ใช้ภาษาของอินเดียตะวันตก

แต่ทว่าภาษาแม่ของพระมหินทเถระทางอินเดียตะวันตกกับภาษามคธที่ใช้ในกรุงปาฏลีบุตรไม่ใช่ภาษาที่แตกต่างกันโดยสิ้นเชิง แต่เป็นภาษาถิ่นที่มีความคล้ายคลึงกันมาก (คล้ายกันมากกว่าภาษาไทยกับภาษาลาวอีก) ดังนั้น จึงเป็นไปได้ยากที่พระมหินทเถระ ซึ่งพำนักศึกษาพระพุทธศาสนาอยู่ในกรุงปาฏลีบุตรมากกว่า 10 ปี จะติดขัดด้วยเรื่องภาษาจึงต้องหาพระภิกษุผู้ชำนาญภาษาอินเดียตะวันตกมาสอนพระพุทธศาสนาให้ ความจริงที่ควรเป็นคือ พระมหินทเถระศึกษาพระพุทธศาสนาจากพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ตามที่คัมภีร์ได้บันทึกไว้ดูสมเหตุสมผลกว่า

ค) พระมหินทเถระตอนเรียนพระไตรปิฎกนั้นเป็นเรื่องหนึ่ง แต่ตอนจะคิดจะพูดแน่นอนว่าภาษาแม่ของตนย่อมสะดวกกว่า ยิ่งเมื่อข้ามไปลังกาแล้ว ก็ไม่มีความจำเป็นต้องถูกบังคับให้ใช้ภาษาของอินเดียตะวันออกอีกต่อไป

ความเห็นของ Mayeda ในประเด็นนี้ มีจุดอ่อนถึง 3 ประการ คือ

1) ในยุคของพระมหินทเถระ พระไตรปิฎกทั้งหมดถูกสืบทอดด้วยมุขปาฐะ คือการท่องจำ การศึกษาพระไตรปิฎกก็คือ การที่พระอาจารย์

บอกเนื้อหาพระไตรปิฎก ทีละคำ ทีละประโยค พร้อมกับอธิบายความหมายของเนื้อความนั้น ๆ การจะแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาอื่น หมายถึงการเปลี่ยนเนื้อหาพระไตรปิฎกที่ท่องจำได้แล้วแปลเป็นภาษาอื่นแล้วท่องจำใหม่ ซึ่งไม่ใช่เรื่องง่าย

2) แม้พระมหินทเถระจะถือกำเนิดที่เมืองเวทิสสา และพำนักอยู่ที่เมืองนี้จนอายุได้ 10 กว่าขวบก็ตาม แต่หลังจากนั้นท่านได้ศึกษาพระไตรปิฎกอยู่ที่กรุงปาฏลีบุตรถึง 10 กว่าปี เวลาพูดคุยส่วนตัวก็เป็นเรื่องหนึ่ง แต่เวลาจะพูดจะบรรยายคำสอนในพระพุทธศาสนา น่าสงสัยอย่างมากว่า การใช้ภาษาของเมืองเวทิสสาจะรู้สึกสะดวกกว่าการใช้ภาษาของกรุงปาฏลีบุตรจริงหรือ

ลองคิดเปรียบเทียบกับปัจจุบัน นักเรียนที่จบมัธยมปลายจากต่างจังหวัดเมื่อมาเรียนต่อจนจบปริญญาเอกอยู่ที่กรุงเทพมหานครเป็นเวลา 10 กว่าปี เมื่อเวลาจะให้บรรยายเนื้อหาวิชาการที่เรียนมา คงไม่มีใครที่จะรู้สึกอึดอัดใช้ภาษาไทยกลางไม่สะดวก ต้องการบรรยายด้วยภาษาถิ่นของตน

3) Mayeda กล่าวว่า “ยิ่งเมื่อข้ามไปลังกาแล้ว ก็ไม่มีความจำเป็นต้องถูกบังคับให้ใช้ภาษาของอินเดียตะวันออกอีกต่อไป” ท่านคงคิดว่าเมื่อข้ามไปลังกาแล้ว พระมหินทเถระก็ใช้ภาษาของอินเดียตะวันตก

แต่ทว่า เมื่อพระมหินทเถระและคณะเมื่อข้ามไปลังกาแล้ว เวลาเผยแผ่พระพุทธศาสนา ภาษาที่ใช้ย่อมไม่ใช่ทั้งภาษาของอินเดียตะวัน-

ออกและอินเดียตะวันตก แต่ต้องเป็นภาษาสิงหลในยุคนั้น¹¹ เพราะ มิฉะนั้นแล้วชาวลังกาย่อมฟังไม่เข้าใจ¹² ในเวลานั้นภาษาบาลีจะกลายเป็นภาษาคัมภีร์ ชาวลังกาผู้ที่สามารถใช้ภาษาบาลีได้ โดยหลักก็คือพระภิกษุที่ได้อุปสมบทและทุ่มเทเวลาศึกษาภาษาบาลีอย่างจริงจัง เพื่อทรงจำสืบทอดคำสอนในพระไตรปิฎกต่อไป¹³ เพราะฉะนั้นขณะอยู่ในลังกา จึงไม่มีความจำเป็นต้องใช้ภาษาอินเดียตะวันตก ส่วนภาษาที่ใช้ในการศึกษาทรงจำพระไตรปิฎกนั้น คือภาษามครที่พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระได้สั่งสอนให้ทรงจำพระไตรปิฎกสืบทอดมา การสรุปดังนี้ดูสมเหตุสมผลกว่า

ยิ่งกว่านั้น เมื่อคำนึงถึงความจริงที่ว่าภาษาที่ใช้ในจารึกพระเจ้าอโศกที่พบที่เมืองเวทิสามีความแตกต่างจากภาษาบาลี ซึ่งรายละเอียดจะได้กล่าวถึงในหัวข้อต่อไป การอ้างเรื่องของพระมหินทเถระมีแดนเกิดที่เมืองเวทิสมา เป็นเหตุผลสนับสนุนว่าภาษาบาลีเป็นภาษาของอินเดียตะวันตก ก็เป็นเรื่องไม่มีน้ำหนักเลย

ดังนั้น จะเห็นได้ชัดเจนว่าประวัติของพระมหินทเถระไม่อาจนำมาเป็นหลักฐานสนับสนุนทฤษฎีที่ว่าภาษาบาลีเป็นภาษาของอินเดียตะวัน-

¹¹ ใน Dīp 15.65 กล่าวว่า พระมหินทเถระได้บรรยายธรรมด้วยภาษาสิงหล

¹² ดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ Mudiyanse (2002: 547-548) เกี่ยวกับภาษาสิงหลโบราณ และภาพตัวอย่างของศิลาจารึกในยุคศตวรรษที่ 3 ก่อนคริสต์ศักราช (ยุคที่พระมหินทเถระเดินทางไปยังลังกา)

¹³ Norman ได้กล่าวถึงภาษาของพระไตรปิฎก เมื่อถูกนำไปลังกาในยุคศตวรรษที่ 3 ก่อนคริสต์ศักราช ว่าเป็นภาษาที่ไม่ต่างจากภาษาบาลีในปัจจุบันนัก. We do not know what form the canon had when it was introduced into Ceylon in the third century B.C., but we can be fairly certain that it did not differ very greatly from the language of the canon as we have it now (Norman 1980: 64).

ตกเลย ยิ่งกว่านั้นหากใคร่ครวญโดยละเอียดก็จะพบว่า ประวัติของพระมหินทเถระเป็นสิ่งสนับสนุนทฤษฎีที่ว่าภาษาบาลีเป็นภาษาของอินเดียตะวันออก

2.3 จารึกพระเจ้าอโศก¹⁴ ที่เมือง Girnār

หลักฐานสำคัญที่สุดของผู้ที่สนับสนุนทฤษฎีที่ว่าภาษาบาลีเป็นภาษาของอินเดียตะวันตกก็คือ การที่ภาษาที่ใช้ในจารึกพระเจ้าอโศกที่พบที่เมือง Girnār มีความคล้ายคลึงกับภาษาบาลี¹⁵

แต่ทว่า ในเรื่องนี้มีสิ่งที่จะต้องคำนึงถึง 3 ประเด็นคือ

2.3.1 แม้จะกล่าววว่าภาษาที่ใช้ในจารึกอโศกที่ Girnār มีความคล้ายคลึงกับภาษาบาลี แต่ไม่ใช่เหมือนกันทั้งหมด ในจารึกนั้นความแตกต่างจากภาษาบาลีก็เห็นได้พอสมควร ยกตัวอย่างเช่น ในภาษาบาลี คำกริยาจะใช้ปรสสพมาก แต่ภาษาในจารึกอโศกที่ Girnār คำกริยาใช้อัตตโนบพมาก และความแตกต่างของคำศัพท์ก็มีไม่น้อย¹⁶

14 จารึกอโศก คือ จารึกที่เก่าที่สุดในอินเดีย สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช (ครองราชย์ 267 – 230 ปี ก่อนคริสต์ศักราช) โดยพระบรมราชโองการแต่ละฉบับจะถูกจารึกด้วยภาษาที่แตกต่างกัน และนำไปประดิษฐานตามท้องถิ่นต่าง ๆ ทั่วอินเดีย นักภาษาศาสตร์จึงอาศัยภาษาที่ใช้ในจารึกอโศกที่แตกต่างกันนี้ เป็นตัวบ่งชี้ถึงภาษาของดินนั้น ๆ ในยุคพระเจ้าอโศก

15 ดูตำแหน่งของเมือง Girnār ที่แผนที่ท้ายบทความหน้า 87

16 การเปรียบเทียบระหว่างภาษาบาลีกับภาษาในจารึกอโศกที่ Girnār ดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ Mizuno (1955: 21)

2.3.2 Oldenberg ได้กล่าวว่า ภาษาที่ใช้ในศิลาจารึกที่พบที่เมืองเวทิส่า บ้านเกิดของพระมหินทเถระ มีความแตกต่างจากภาษาบาลีจนยากที่เราจะคิดได้ว่าภาษาบาลีถือกำเนิดขึ้นในดินแดนส่วนนี้ของอินเดีย

We are not yet acquainted, by inscriptions, with the Ujjeni dialect itself. But we have a safe support in the inscriptions of Bhilsa, which is identical with Vidisa, the home of Mahinda's mother. A lively intercourse was carried on between the town of Vidisa and the not very distant city of Ujjeni, as we learn from the numerous inscriptions found at Vidisa relating to citizens of Ujjeni. The dialect of the inscriptions of Bhilsa, however, differs in too many essential points from the Pāli for us to regard it as in any way likely that the Pāli language originated in this part of India (Oldenberg 1879: li).

ด้วยหลักฐานจากศิลาจารึก เรายังไม่อาจรู้ชัดว่าภาษาของเมืองอุชเชนีที่แท้จริงเป็นอย่างไร แต่เรามีหลักฐานสนับสนุนมากเพียงพอจากศิลาจารึกที่พบในเมือง Bhilsa ซึ่งก็คือเมืองเวทิสในปัจจุบัน (ปัจจุบัน ปี ค.ศ. 2017 เรียกว่า วิทิส) ถิ่นพำนักของพระมารดาของพระมหินทเถระ มีการเดินทางไปมาหาสู่กันอย่างคึกคักระหว่างเมืองเวทิสและเมืองอุชเชนีซึ่งอยู่ไม่ไกลกัน เรารู้เรื่องนี้จากศิลาจารึกจำนวนมากที่พบ ณ เมืองเวทิส ซึ่งบ่งถึงความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับชาวอุชเชนี แต่อย่างไรก็ตาม ภาษาที่ใช้ในศิลาจารึกของ Bhilsa (เวทิส) มีความแตกต่างจากอัตลักษณ์ของภาษา

บาลีมากหลายประการเกินกว่าที่เราจะคิดว่าภาษาบาลีกำเนิดจากดินแดนส่วนนี้ของอินเดีย (Oldenberg 1879: li)

นอกจากนั้น Oldenberg ได้ชี้ให้เห็นถึงจุดที่คล้ายคลึงกันระหว่างภาษาบาลีกับภาษาที่ใช้ในศิลาจารึกที่พบที่ Nāsik และ Khandagiri และนำเสนอทฤษฎีที่ว่าภาษาบาลีเป็นภาษาของแคว้น Kalinga-Andhra ทางอินเดียได้¹⁷

นอกจากนี้ มีผู้กล่าวว่าภาษาในศิลาจารึกทางอินเดียตะวันตก เช่น ที่ Rupnāth และ Bhārhut มีความคล้ายคลึงกับภาษาบาลี¹⁸ แต่ทว่าความคล้ายคลึงนั้นก็ไม่ได้มากไปกว่าความคล้ายคลึงของศิลาจารึกที่ Hāthigumphā ของแคว้น Kalinga ทางอินเดียได้¹⁹

2.3.3 ภาษาที่ใช้ในศิลาจารึกอาจจะไม่ใช่ภาษาถิ่นของพื้นที่นั้น ๆ ซึ่งในเรื่องนี้ Norman ได้กล่าวไว้ดังนี้²⁰

Recent studies of the Aśokan inscriptions have tended to suggest that to a large extent Aśoka's scribes wrote either their own dialect or the dialect which they

17 ดูรายละเอียดที่ Oldenberg (1879: liv) แต่ภาษาที่ใช้ในศิลาจารึกที่แคว้นทั้ง 2 นี้ แม้จะคล้ายคลึงกับภาษาบาลี แต่ก็ไม่ใช่คล้ายที่สุด (Mizuno 1955: 19) นอกจากนี้ Mayeda ได้โต้แย้งทฤษฎีของ Oldenberg ว่า แคว้น Kalinga และ Andhra ซึ่ง Oldenberg คิดว่าเป็นดินแดนที่ใช้ภาษาเดียวกัน แต่เมื่อพิจารณาจากภาษาที่ใช้ในจารึกอโศกที่พบในดินแดนทั้ง 2 นี้แล้ว แคว้น Kalinga อยู่ในตระกูลภาษามคธ ส่วน Andhra อยู่ในตระกูลภาษามหาราษฎรี (Māhārāṣṭrī) (ดูรายละเอียดที่ Mayeda 1964: 30)

(เชิงอรรถ อ่านต่อหน้าถัดไป)

thought was most appropriate to the locality, rather than the dialect actually spoken there.

It is clear, therefore, that conclusions based upon the dialect geography of the Aśokan inscriptions must be scrutinised very carefully, and can be discounted if they conflict with other findings. (Norman 1980: 69. Cf. Norman 1994: 153)

(เชิงอรรถ ต่อจากหน้าที่แล้ว)

18 ดูรายละเอียดที่ Mizuno (1955: 22)

19 ดูรายละเอียดที่ Norman (1980:68)

20 Hazra (1994: 22) ก็ได้แสดงให้เห็นว่าภาษาที่ใช้ในศิลาจารึกอาจเป็นคนละภาษากับภาษาที่ใช้จริงในท้องถิ่นนั้น ๆ

...an inscription found at a particular place need not be written in local language. We have, for example, inscription in Aryan language in the heart of the Dravidian country and Persian inscriptions in India during the Muhammadan period. Moreover, a century before the date of Khāravēla, we have the inscriptions of Aśoka at Dhāuli, close to Khaṇḍagiri, and here we find a totally different dialect. As a matter of fact there are plenty of facts to show that Orissa was not Aryanised in speech at that early epoch. The language of the Aśokan inscriptions in Orissa was taken there from Magadha by Magadhan officials, soldiers, priests, merchants and others in the 3rd century B.C. after the conquest of Kalinga by Aśoka and was merely the language of the conquerors and not the language of the land. The dialect used by Khāravēla again was not a local dialect but would appear to be the language of the Jaina teachers of King Khāravēla. This dialect, it would appear, was taken from Mathurā side. It was an important centre of Jainism about the time of Khāravēla.

การศึกษาค้นคว้าเรื่องจารึกอโศกเมื่อเร็ว ๆ นี้ มีแนวโน้มที่แสดงให้เห็นว่าจารึกของพระเจ้าอโศกจำนวนมาก ผู้จารึกได้เขียนโดยใช้ภาษาของตนหรือภาษาที่พวกเขาคิดว่าเหมาะสมที่สุดสำหรับท้องถิ่นนั้น ๆ มากกว่าที่จะใช้ภาษาที่พูดกันอยู่จริงในท้องถิ่นนั้น ๆ เพราะฉะนั้น เป็นที่ชัดเจนว่าข้อสรุปใด ๆ ที่อาศัยหลักฐานจากลักษณะภาษาของจารึกอโศกที่แตกต่างกันตามที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ จะต้องถูกตรวจสอบอย่างระมัดระวังยิ่ง และไม่ควรรให้ความสำคัญหากข้อสรุปเหล่านี้ขัดหรือแย้งกับผลการค้นพบอื่น ๆ (Norman 1980: 69. Cf. Norman 1994: 153)

จากนั้น Norman ได้ยกตัวอย่างจริงขึ้นแสดงดังนี้

The Prakrit used at Yerragudi cannot have corresponded to the language of the area, which must have been then, as now, Dravidian. No Prakrit is likely to have turned all / sounds into *r*, as the Sopārā version does, writing even *phara* and *maṃgara* for *phala* and *maṃgala* (Norman 1980: 69 เซึ่งอรรถที่ 1. Cf. Norman 1994: 153)

ภาษาตระกูลปรากฤตของจารึกอโศกที่ Yerragudi ไม่อาจที่จะสอดคล้องกับภาษาที่ใช้จริงในพื้นที่นั้น ซึ่งขณะนี้ เป็นถิ่นภาษาดราวิเดียน ไม่มีภาษาในตระกูลปรากฤตใดที่เปลี่ยนเสียง “ล” ทั้งหมด เป็น เสียง “ร” แต่จารึกอโศกที่ Sopārā เขียน แม้กระทั่ง คำว่า “ผล” เป็น “ผร” และ “มงฺคล” เป็น “มงฺคร”

(Norman 1980: 69 เซึ่งอรรถที่ 1. Cf. Norman 1994: 153)

กล่าวโดยสรุป เป็นความจริงที่ว่าภาษาที่ใช้ในจารึกอโคกที่ Girnār มีความคล้ายคลึงกับภาษาบาลี แต่ก็เป็นความจริงเช่นกัน ที่เมือง เวทิสำอันเป็นบ้านเกิดของพระมหินทเถระทั้งที่อยู่ใกล้กับกรุงอุชเชนี (เมืองหลวงทางอินเดียตะวันตก) มากกว่า Girnār มาก แต่ภาษาที่พบในศิลาจารึกที่เมืองเวทิสำกลับมีความแตกต่างกับภาษาบาลีมาก และก็เป็นความจริงอีก ที่ยังมีศิลาจารึกในท้องถิ่นต่าง ๆ ของอินเดียอีกหลายแห่งที่ภาษาที่ใช้มีความคล้ายคลึงกับภาษาบาลี เมื่อประมวลความจริงเหล่านี้เข้าด้วยกัน บวกกับผลงานการวิจัยของ Norman ที่พบว่า ภาษาที่ใช้ในศิลาจารึกอาจไม่ใช่ภาษาพูดที่ใช้จริงในท้องถิ่นนั้น ๆ เราจึงได้ข้อสรุปว่า ความคล้ายคลึงของภาษาที่ใช้ในจารึกอโคกที่ Girnār กับภาษาบาลี ไม่ใช่หลักฐานที่บ่งชี้แน่นอนว่าภาษาบาลีเป็นภาษาของอินเดียตะวันตก

นอกจากนี้ กรณีที่จะยืนยันทฤษฎีที่ว่าภาษาบาลีเป็นภาษาของอินเดียตะวันตก ยากที่จะอธิบายประเด็นสำคัญ 2 อย่างต่อไปนี้

ก. ดังได้กล่าวข้างต้นแล้วว่า ภาษาที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงใช้ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา คือ ภาษามคธในยุคนั้น ดังนั้น หากจะยืนยันว่าภาษาบาลีเป็นภาษาของอินเดียตะวันตก แสดงว่าพระไตรปิฎกบาลีต้องเป็นคัมภีร์ที่ถูกแปลมาจากภาษามคธ ซึ่งถ้าเป็นอย่างนั้นแล้ว ก็มีข้อสงสัยดังที่ Yamada ได้ชี้แสดงไว้ดังนี้²¹

21 ทศนะของ Lévi เกี่ยวกับพระไตรปิฎกบาลีเป็นคัมภีร์ที่ถูกแปลมา และฝ่าย Geiger ที่แสดงเหตุผลโต้แย้งในประเด็นนี้ ดูรายละเอียดที่ Geiger (1987: 5-6)

ในการแปลพระธรรมวินัยจากภาษาดั้งเดิมสู่ภาษาบาลี หากคิดว่าระบบเสียงของคำและฉันทลักษณ์ของภาษาก็ถูกถ่ายทอดไปด้วยอย่างเที่ยงตรง คำและฉันทลักษณ์ที่เก่ามาก ๆ ดังที่ปรากฏในคาถาหลาย ๆ แห่งของ**สูตรนิบาต** น่าสงสัยว่าสามารถแปลมาได้อย่างสมบูรณ์ขนาดดังที่ปรากฏอยู่นี้หรือ (Yamada 1964: 46)

ข. ถ้าภาษาบาลีเป็นภาษาของอินเดียตะวันตก เพราะเหตุใดจึงกลายเป็นภาษาที่ทรงไว้ซึ่งพระไตรปิฎก การใช้เหตุผลว่าเป็นเพราะพระมหินทเถระสืบทอดพระไตรปิฎกภาษาบาลีไปยังลังกา เหตุผลนี้ใช้ไม่ได้ เพราะการที่ภาษาบาลีเป็นภาษาที่ทรงไว้ซึ่งพระไตรปิฎกนั้นไม่ได้เป็นสภาพที่เกิดขึ้นในลังกาเท่านั้น แต่เป็นสภาพที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นต่าง ๆ ของอินเดียด้วย

ซึ่งในเรื่องนี้ Winternitz ได้กล่าวไว้ดังนี้

The fact that a Pāli Canon was known in North India as late as in the 2nd and 3rd centuries A.D., is proved by a quotation (from the Saccasamṃyutta of the Saṃyuttanikāya?) about the "four noble truths" in an inscription dating from this period in Sarnath, s. Konow, Ep. Ind. IX, 1908, 291 ff and Dharmananda Kosambi, Ind. Ant. 1910, 217. In inscriptions from Swat in the extreme North west of India written at the close of the first century B.C. or in the first half of the first century A.D. we find Sanskrit verses which seem to be literal

translations from the Pāli of verses of the Mahāpari-nibbānasutta and the Dhammapada (G.Bühler, Ep.Ind. IV,133ff.) (Winternitz 1983: 14-15)

ความจริงที่ว่า พระไตรปิฎกบาลียังเป็นที่รู้จักทางตอนเหนือของอินเดีย จนถึงคริสต์ศตวรรษที่ 2 และ 3 ถูกพิสูจน์จากคำอ้างอิง [จากสังขยัตตในสังยุตตนิกาย?] เกี่ยวกับ“อริยสังข4”ในจารึกที่เป็นแรงบันดาลใจ ซึ่งมีอายุอยู่ในช่วงเวลานี้ ที่เมืองสารนาถ [s. Konow, Ep. Ind. IX, 1908, 291 ff; and Dharmananda Kosambi, Ind. Ant. 1910,217] จารึกที่ Swat ซึ่งตั้งอยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือสุดของอินเดีย ซึ่งถูกจารึกขึ้นในช่วงศตวรรษแรกก่อนคริสต์ศักราช จนถึงครั้งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 1 (ก่อน ค.ศ.100 ปี – ค.ศ.50) เราพบคาถาภาษาสันสกฤตที่ดูเหมือนเป็นการแปลโดยพยัญชนะมาจากคาถาภาษาบาลีใน มหาปรินิพพานสูตร และ คาถาธรรมบท (G.Bühler, Ep.Ind.IV,133ff.) (Winternitz 1983: 14-15)

นอกจากนี้ Mori ได้ชี้แจงไว้ว่า ในปณามคาถาของอรรถกถาของ **มัชฌิมนิกาย** และอรรถกถาของ**อังคุตตรนิกาย** ได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า ก่อนหน้าที่จะเดินทางมายังลังกา พระพุทธโฆษาจารย์ได้เดินทางมาพักอาศัยยังเมืองต่าง ๆ อาทิ เมืองท่าซื่อ มยूरูปะ และเมืองกาญจีปุระ พักอาศัยร่วมกับพระเถระทั้งหลายของนิกายเถรวาทและได้เรียบเรียงอรรถกถาทั้งสองขึ้นโดยการเชิญชวนของพระเถระเหล่านั้น²²

²² ดูรายละเอียดที่ Mori (1984: 506-507)

เมืองกาญจิปุระนี้เป็นบ้านเกิดของพระธรรมปาละ พระอรรถกถาจารย์อันเป็นทายาทของพระพุทธโฆษาจารย์รูปหนึ่ง²³ ในจดหมายเหตุการเดินทางสู่ดินแดนตะวันตกของมหาราชวงศ์ถัง (大唐西域記) ของพระถังซัมจั๋ง ซึ่งได้จาริกไปยังดินแดนต่าง ๆ ในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 7 หลังยุคพระพุทธโฆษาจารย์ราว 200 ปี ได้บันทึกข้อความไว้ว่าที่เมืองกาญจิปุระ (建志補羅) นี้ "มีอารามกว่าร้อยแห่ง คณะสงฆ์กว่าหมื่นรูปทุกรูปต่างศึกษาธรรมะของนิกายเถรวาท (伽藍百余所, 僧徒萬余人, 皆遵學上座部法)"²⁴ ถ้าหากคิดว่าธรรมะของนิกายเถรวาทที่กล่าวถึงนี้คือพระไตรปิฎกบาลี แสดงว่าในคริสต์ศตวรรษที่ 7 ภาษาบาลีก็ยังคงเป็นภาษาที่ทรงไว้ซึ่งพระไตรปิฎกในดินแดนส่วนหนึ่งของอินเดีย และในคัมภีร์จุฬวงศ์ได้กล่าวไว้ว่า ก่อนหน้าที่จะมาลังกา พระพุทธโฆษาจารย์ได้เขียนหนังสือธรรมะด้วยภาษาบาลีไว้ 3 เล่ม คือ คัมภีร์ญาโณทัย คัมภีร์ปริตตัญญุกถา และคัมภีร์อัตถสาลินี²⁵

23 ดูรายละเอียดที่ DPPN I: 560 หัวข้อ Kāñcīpura (cf. Mori 1984: 508-509)

24 T51: 931c³⁻⁴ (cf. Mori 1984: 507)

25 แต่ทว่า ในคัมภีร์อัตถสาลินี มีบางจุดได้กล่าวอ้างอิงถึงคัมภีร์วิสุทธิมรรค และคัมภีร์สมันตปาสาทิกา แสดงว่าคัมภีร์อัตถสาลินีในรูปลักษณะปัจจุบันต้องเกิดขึ้นหลังคัมภีร์วิสุทธิมรรคและคัมภีร์สมันตปาสาทิกา (Mori 1984: 508-509) คัมภีร์ทั้ง 3 นี้พระพุทธโฆษาจารย์เขียนขึ้นก่อนเดินทางมาลังกาจริงหรือไม่ยังมีประเด็นถกเถียงกันอีกมาก แต่อย่างน้อยเราควรยอมรับว่าพระพุทธโฆษาจารย์ได้ฝึกฝนจนมีความเชี่ยวชาญภาษาบาลีตั้งแต่อยู่ในอินเดียก่อนเดินทางไปลังกา แสดงว่าในยุคพระพุทธโฆษาจารย์ ภาษาบาลียังมีความรุ่งเรืองอยู่ในอินเดีย

จากข้อมูลที่กล่าวมาข้างต้น แสดงให้เห็นชัดเจนว่าแม้ในยุคหลังพุทธกาลนับพันปีภาษาบาลีก็ยังมีการใช้เป็นภาษาที่ทรงไว้ซึ่งพระไตรปิฎกอยู่ในอินเดีย

ถ้าภาษาบาลีไม่ใช่ภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เป็นเพียงภาษาท้องถิ่นหนึ่งของอินเดียในยุคหลังพุทธกาล เป็นไปไม่ได้ที่คณะสงฆ์ในท้องถิ่นต่าง ๆ ของอินเดียจะยอมรับภาษาบาลีและให้ความสำคัญว่าเป็นภาษาที่ทรงไว้ซึ่งพระไตรปิฎก ยิ่งกว่านั้นเราต้องไม่ลืมว่า ในช่วง 400 ปีแรกหลังพุทธกาล การสืบทอดคำสอนทำด้วยวิธีมุขปาฐะ คือ ท่องจำสืบทอดกันไป การยอมรับพระไตรปิฎกในภาษาของท้องถิ่นหนึ่ง ซึ่งไม่ใช่ภาษาของพระพุทธเจ้า หมายถึง การต้องท่องจำพระไตรปิฎกในภาษานั้นใหม่ ซึ่งเป็นเรื่องยุ่งยากมากและเป็นไปได้ยาก

นอกจากนี้ยากที่จะอธิบายว่าภาษาบาลีซึ่งเป็นภาษาท้องถิ่นของอินเดียตะวันตกทำไมจึงกลายเป็นภาษาที่ทรงไว้ซึ่งพระไตรปิฎก กระบวนการนี้เกิดขึ้นเมื่อใด²⁶

²⁶ ดูรายละเอียดที่หัวข้อ 4.3 หน้า 67-69 ประกอบ

จากที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า หลักฐานที่สนับสนุนทฤษฎีที่ว่าภาษาบาลีเป็นภาษาของอินเดียตะวันตกมีปัญหามาก

3. การคัดค้านทฤษฎีที่ว่าภาษาบาลีคือภาษามคธ

เพื่อความสะดวกในการวิเคราะห์ ในที่นี้จะแบ่งภาษามคธออกเป็น 3 ยุค คือ

1. ภาษามคธยุคพุทธกาล
2. ภาษามคธยุคพระเจ้าอโศก
3. ภาษามคธยุคหลังในช่วงราวคริสต์ศตวรรษที่ 2-3 ถึงราวคริสต์ศตวรรษที่ 7-8 ซึ่งจัดอยู่ในกลุ่มภาษาปรากฤตชั้นกลาง

เหตุผลหลักของผู้คัดค้านทฤษฎีที่ว่าภาษาบาลีคือ ภาษามคธ มี 3 ประการ ดังนี้

- ก) ภาษาบาลีมีความแตกต่างจากลักษณะพิเศษของภาษามคธ
- ข) เราพบองค์ประกอบของลักษณะพิเศษของภาษามคธในพระไตรปิฎกบาลีในเนื้อหาส่วนที่กล่าวถึงคำสอนของครูทั้ง 6
- ค) เราพบลักษณะพิเศษของภาษามคธในคัมภีร์กถาวัตถุ

ต่อไปจะได้ตรวจสอบเหตุผลทั้ง 3 ประการนี้

3.1 ความแตกต่างระหว่างภาษาบาลีกับภาษามคธยุคหลัง

ดังที่ทราบกันดีว่า ภาษาบาลีกับภาษามคธยุคหลังมีความแตกต่างที่สำคัญ 3 ประการคือ

1) ในภาษาบาลี “อะ” การันต์ในปุ่ลิงค์ ปฐุมาวีภัตติ เอกวจนะ จะลงท้ายด้วย “โ” เช่น “ปุริโ”

ในนปุ่สกลิงค์ จะลงท้ายด้วย “อ” เช่น “กุล” แต่ในภาษามคธยุคหลัง “อะ” การันต์ทั้ง ปุ่ลิงค์ และ นปุ่สกลิงค์ ปฐุมาวีภัตติ เอกวจนะ ล้วนลงท้ายด้วย “เอ” เช่น “ปุริเส” “กุลเอ”

2) ภาษาบาลีมีทั้ง “ร” และ “ล” เหมือนในภาษาสันสกฤต แต่ในภาษามคธยุคหลังมีแต่ “ล” ไม่มี “ร”

3) ในภาษาบาลีมีแต่ “ส” ไม่มี “ศ” และ “ษ” เหมือนที่มีในภาษาสันสกฤต แต่ในภาษามคธยุคหลัง ไม่มี “ส” ใช้แต่ “ศ” (Mizuno 1995 : 24)

แต่ที่ต้องระมัดระวังใส่ใจให้ดีก็คือ ภาษามคธที่มีเอกลักษณ์ดังกล่าวข้างต้นคือภาษามคธยุคหลัง แต่ภาษามคธยุคพระเจ้าอโศก (ราว 200 – 300 ปีก่อนคริสต์ศักราช) เกือบจะไม่พบตัวอักษร “ศ” เลย หากใช้ “ส” และ Mizuno ได้ชี้ให้เห็นว่า ในยุคเก่านั้นอาจมีใช้ตัวอักษร “ร” ด้วย²⁷

Norman ได้กล่าวถึงลักษณะของภาษามคธในศิลาจารึกยุคพระเจ้าอโศก ไว้ดังนี้

²⁷ Mizuno (1955: 3, 9-10, 24-25)

Of the Eastern inscriptional sites discussed by Mahendale, only one (the Jogīmārā cave) shows the typical Māgadhī ś instead of s , about half use / instead of r , and two have the nominative singular in -o (Norman 1980: 68)

นักวิชาการชื่อว่า Mahendale ได้ถกเกี่ยวกับที่ตั้งของจารึกที่อยู่แถบอินเดียตะวันออกว่า มีจารึกเพียงแห่งเดียว (ที่ถ้ำ Jogīmārā) ที่แสดงให้เห็นถึงรูปแบบของภาษามาครีที่ใช้อักษร “ศ” แทน “ส” ประมาณครึ่งหนึ่งของจารึกทั้งหมด ใช้อักษร “ล” แทน “ร” และมีจารึกสองแห่งที่ “อ” การันต์ ในปุลิงค์ ปฐมาวิภัตติ เอกวจนะ ลงท้ายด้วย “-โอ” (Norman 1980: 68)

จากตัวอย่างข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นว่า ภาษามครยุคพระเจ้าอโศก มีลักษณะเข้าใกล้ภาษาบาลี และความแตกต่างจากภาษาบาลีเพิ่มมากขึ้นในภาษามครยุคหลัง นอกจากนี้ Norman ยังได้ชี้ให้เห็นข้อเท็จจริงของภาษาโบราณในแถบแคว้นมคธ ดังนี้

The alternation between / and r is very old in the history of Indo-Aryan, dating right back to the period of Indo-Iranian, and the language of Madhyadeśa showed an inclination towards the / sound. One example of the change of -as>-e in external sandhi, in place of the usual -o, is found in the R̥gveda, and this fact probably

indicates that there was at least one dialect of Indo-Aryan which at the time of the Ṛgveda had this change as a characteristic. There is, therefore, no reason to doubt that long before the time of the Buddha and Mahāvīra there could have been a dialect in the Magadha region where the nominative singular of *-a* stems was in *-e*, and / replaced *r* (Norman 1980: 70-71)

การใช้เสียงสลับกันระหว่าง “ล” และ “ร” เป็นเรื่องที่น่าสนใจมากในประวัติศาสตร์ของภาษาอินโดอารยัน ที่สามารถย้อนกลับไปได้ถึงยุคของภาษาอินโดอิหร่าน นอกจากนั้นภาษาที่ใช้ในมัธยมประเทศ แสดงให้เห็นความโน้มเอียงไปทางการใช้เสียง “ล” เราพบตัวอย่างหนึ่งในคัมภีร์ฤคเวทที่มีการเปลี่ยนรูปสนธิภายนอกจาก “-อส” เป็น “-เอ” ในตำแหน่งที่ปกติควรจะเป็น “-โ” และความจริงที่ว่ามีข้อยกเว้นอย่างหนึ่งภาษาในกลุ่มภาษาอินโดอารยันในยุคคัมภีร์ฤคเวท (ยุคพระเวท) ที่มีการเปลี่ยนแปลงนี้เป็นลักษณะของภาษา ด้วยเหตุนี้จึงปราศจากข้อกังขาว่า เป็นเวลายาวนานก่อนยุคของพระพุทธเจ้าและมหาวีระ (ศาสดาแห่งศาสนาเซน) มีภาษาหนึ่งในแคว้นมคธที่มีรูป “อ” การ์นต์ ในปูลิงค์ ปฐุมาวีภัตติ เอกวจนะ ลงท้ายด้วย “เอ” และใช้เสียง “ล” แทน “ร” (Norman 1980: 70-71)

ในภาษาบาลีเอง บางครั้งเราพบการใช้อักษร “ล” ในจุดที่ควรเป็นอักษร “ร” ซึ่ง Geiger และ Mizuno ได้ชี้แสดงให้เห็นไว้นานมาแล้ว²⁸

จากที่แสดงมาให้เห็นข้างต้น เราพบว่าภาษาบาลีมีความแตกต่างจากภาษามคธในยุคพระเจ้าอโศก (ขึ้นครองราชย์ 218 ปีหลังพุทธกาล) แต่ความแตกต่างนั้นน้อยกว่าความแตกต่างกับภาษามคธในยุคหลังมาก และในภาษาบาลีเองก็พบร่องรอยการเคลื่อนตัวไปสู่ลักษณะของภาษามคธยุคหลัง คือ “อะ” การันต์ ปฐมวิภัติ เอกวจนะ ลงท้ายด้วย “เอ” แทนที่จะเป็น “โอ” หรือ “อ” และใช้อักษร “ล” ในจุดที่ควรเป็นอักษร “ร” ดังนั้น ความแตกต่างระหว่างภาษาบาลีและภาษามคธในยุคหลัง 3 ประการดังที่ได้กล่าวถึงข้างต้นจึงไม่ใช่เหตุผลที่จะปฏิเสธว่าภาษาบาลีคือภาษาที่ใช้กันในแคว้นมคธในยุคพุทธกาลซึ่งอยู่ก่อนยุคพระเจ้าอโศกกว่า 200 ปี

3.2 ลักษณะของภาษามคธกับคำสอนของครูทั้ง 6

Mizuno ได้กล่าวถึงลักษณะของภาษามคธยุคหลังที่ปรากฏหลายแห่งในเนื้อหาพระไตรปิฎกส่วนที่กล่าวถึงคำสอนของครูทั้ง 6 ไว้ดังนี้²⁹

ในคำสอนของมักขลิโคศล และ ปกุกัจจายนะ ซึ่งเป็นนักปรัชญาศาสนาที่ทำการเผยแพร่ในแคว้นมคธยุคพุทธกาลนั้น มี

²⁸ ดูรายละเอียดที่ Geiger (1987:3); Mizuno (1955 : 25)

²⁹ ดูรายละเอียดที่ Mayeda (1964: 49, 52 เเชิงอรรถที่ 12)]; Law (1933: xxiv)

ลักษณะของภาษามคธปรากฏดังนี้ “นตฺถิ อตฺตกาเร นตฺถิ ปฺรกาเร นตฺถิ ปุริสกาเร” (การกระทำของตนย่อมไม่มี การกระทำของผู้อื่นย่อมไม่มี การกระทำของบุรุษย่อมไม่มี) (D.i,53; M.i,516; S.iii,210) “สุขฺเข ทุกฺเข ชีวสฺสตฺตเม” (สุข ทุกข์และชีวะเป็นลำดับที่เจ็ด) (D.i,56; M.i,517; S.iii,211) ในคำเหล่านี้ตัวอักษร “ร” และ “ส” ไม่ได้เปลี่ยนเป็น “ล” และ “ศ” เหมือนในภาษามคธยุคหลัง มีเพียงแค่คำที่ในภาษาบาลีควรเป็น “อตฺตกาโร, ปฺรกาโร, ปุริสกาโร, สุขํ, ทุกฺขํ, ชีวสฺสตฺตโม” ได้ใช้เป็นลักษณะของภาษามคธดังได้ยกมาแสดงข้างต้น (Mizuno 1955: 24)

ผู้ที่สนับสนุนทฤษฎีที่ว่าภาษาบาลีเป็นภาษาของอินเดียตะวันตก ได้ยกประเด็นนี้ขึ้นมาเป็นเหตุผลสนับสนุนว่าพระไตรปิฎกบาลีเป็นคัมภีร์ที่ถูกแปลมาจากภาษาอื่นโดยอธิบายว่าในขณะที่แปลพระไตรปิฎกภาษามคธ เป็นภาษาบาลีนั้น การแปลคำสอนของครูทั้ง 6 เหล่านี้ได้หลงเหลือร่องรอยของภาษามคธไว้

แต่ในความเห็นของผู้วิจัย ลักษณะที่ปรากฏในคำสอนของครูทั้ง 6 นั้นไม่ใช่ลักษณะของภาษามคธ แต่เป็นลักษณะของภาษาอัทตมมาครี ก่อนอื่นจะกล่าวถึงลักษณะพิเศษของภาษาอัทตมมาครีโดยย่อ

เราทราบว่าภาษามคธยุคหลังกับภาษาบาลีมีลักษณะความแตกต่างที่สำคัญ 3 ประการ (ดูหัวข้อ 3.1 ประกอบ) ซึ่งในลักษณะความแตกต่างที่สำคัญ 3 ประการนั้น ภาษาอัทตมมาครีมีลักษณะดังนี้

- 1) “อะ” การ์นต์ ในปูลิงค์ ปฐุมาวิภัตติ เอกวจนะ ลงท้ายด้วย “เอ” แทน “โอ” สม่่าเสมอพอสสมควร

2) น้อยมากที่จะใช้อักษร “ล” แทน “ร”

3) ไม่มีการใช้ “ศ” แทน “ส” (Norman 1980: 67)

คัมภีร์ที่จารึกด้วยภาษาอักษรมาคธีคือ คัมภีร์หลักของศาสนาเซนนิกายเศวตัมพรเท่านั้น Mizuno ได้กล่าวถึงความเก่าใหม่ของภาษาอักษรมาคธีเทียบกับภาษาบาลีไว้ดังนี้³⁰

ภาษาอักษรมาคธี มีเนื้อหาที่ชั้นภาษาเก่าใหม่ต่างกันชัดเจน ภาษาในสวนที่เป็นร้อยกรอง เป็นภาษาชั้นเก่ามีลักษณะที่ใกล้เคียงกับภาษาบาลี ภาษาในสวนที่เป็นร้อยแก้วเป็นภาษาชั้นใหม่มีลักษณะที่ใกล้เคียงกับภาษามคร (ยุคหลัง) หรือกลุ่มภาษาปรากฤตชั้นกลาง เป็นภาษาในระหว่างกลุ่มภาษาปรากฤตชั้นเก่าและชั้นกลาง การเกิดขึ้นของภาษาอักษรมาคธี แม้ในสวนที่เป็นร้อยกรองซึ่งเป็นภาษาชั้นเก่าก็ตาม ก็อยู่ในยุคหลังจากภาษาบาลี คาดว่าอยู่ในราว 200 – 300 ปีก่อนคริสต์ศักราช ส่วนการเกิดขึ้นของภาษาอักษรมาคธีในสวนที่เป็นภาษาใหม่นั้น คาดว่าอยู่ในช่วงราวคริสต์ศตวรรษที่ 6 ซึ่งเป็นช่วงที่คัมภีร์นี้ได้ถูกจารึกเป็นอักษร (Mizuno 1955: 8)

³⁰ Winternitz ได้กล่าวว่าภาษาบาลีไม่อาจที่จะเป็นภาษาที่พัฒนามาจากภาษาอักษรมาคธี เพราะภาษาอักษรมาคธีแสดงถึงลักษณะของการพัฒนาของภาษาในกลุ่มภาษาปรากฤตที่อยู่ในระยะหลังกว่าภาษาบาลี

The demonstration by P.V. Bapat (The Indian Historical Quarterly 4, edited by Narendranath Law, Calcutta, 1928, 22 ff.) that Pāli cannot be derived from Ardha-Māgadhī, as the last-named shows a later stage of development of Prākṛit than Pāli, refers only to Jaina Ardha-Māgadhī (Winternitz 1983: 578)

จะเห็นได้ว่าภาษาอัทธมาครี ซึ่งเป็นภาษาที่ใช้ในคัมภีร์หลักของศาสนาเซน เป็นภาษายุคหลังภาษาบาลี และลักษณะพิเศษของภาษานี้ อยู่กึ่งกลางระหว่างลักษณะของภาษาบาลีกับภาษามคธยุคหลัง

ในเนื้อหาที่กล่าวถึงคำสอนของครูทั้ง 6 ในพระไตรปิฎกบาลี อักษร “ร” และ “ส” ไม่ได้เปลี่ยนไปใช้ “ล” และ “ศ” เหมือนในภาษามคธยุคหลัง มีเพียง “อะ” การันต์ในบุลึงค์และนบุสกลิงค์ ปฐมาวิภัตติ เอกวจนะ ลงท้ายด้วย “เอ” แทนที่จะเป็น “โอ” หรือ “อ” ตามหลักภาษาบาลี ซึ่งสิ่งนี้ตรงกับลักษณะพิเศษของภาษาอัทธมาครี ดังนั้น ลักษณะพิเศษที่มีอยู่ในเนื้อหาที่กล่าวถึงคำสอนของครูทั้ง 6 ในพระไตรปิฎกบาลีนั้น เป็นลักษณะของภาษาอัทธมาครี ไม่ใช่ภาษามคธยุคหลัง เป็นไปได้ว่าเพื่อนั้นให้เห็นว่าเป็นคำสอนในแนวคิดอื่นของครูทั้ง 6 เนื้อหาในส่วนนี้จึงใช้ภาษาอัทธมาครีซึ่งเป็นภาษาที่ใช้ในคัมภีร์หลักศาสนาเซน ซึ่งศาสดาของศาสนาเซน คือ พระมหาวิระ (นิครนถ์ นาฏบุตร) ก็เป็นหนึ่งในครูทั้ง 6

มองจากอีกมุมหนึ่ง หากพระไตรปิฎกบาลีถูกแปลมาจากพระไตรปิฎกภาษามคธ เนื่องจากตัวบุคคลในพระไตรปิฎกมากมาย อาทิ พระเจ้าอชาตศัตรู พระเจ้าพิมพิสาร ก็เป็นชาวมคธ ดังนั้น หากต้องการหลงเหลือลักษณะภาษามคธไว้ในคำกล่าวของชาวมคธในเวลาแปลพระไตรปิฎกมคธเป็นภาษาบาลี เนื้อหาส่วนที่เป็นคำกล่าวของชาวมคธเหล่านี้ก็ควรจะมีลักษณะของภาษามคธหลงเหลืออยู่ด้วย ไม่ใช่หลงเหลืออยู่เฉพาะเนื้อหาที่กล่าวถึงคำสอนของครูทั้ง 6 เท่านั้น แต่ในความเป็นจริงในพระไตรปิฎกบาลีไม่มีลักษณะเหล่านี้ในส่วนที่เป็นคำกล่าวของชาวมคธอื่น ๆ ดังนั้น ดูสมเหตุสมผลกว่าหากคิดว่าลักษณะพิเศษในเนื้อหา

ส่วนที่เป็นคำสอนของครูทั้ง 6 นี้ไม่ใช่ลักษณะของภาษามคธ แต่เป็นลักษณะของภาษาอักษตมาครีของศาสนาเซน ซึ่งใช้เพื่อให้เกิดความชัดเจนว่าเนื้อหาตรงนี้เป็นแนวคิดอื่นซึ่งไม่ใช่พระพุทธศาสนา

จากที่แสดงมาข้างต้น เราพบว่าการที่มีลักษณะพิเศษของภาษาอักษตมาครี ในเนื้อหาพระไตรปิฎกบาลีส่วนที่กล่าวถึงคำสอนของครูทั้ง 6 ไม่เพียงแต่ไม่ใช่หลักฐานที่แสดงว่าพระไตรปิฎกบาลีเป็นคัมภีร์ที่ถูกแปลมาเท่านั้น แต่ยังเป็นหลักฐานที่แสดงว่าพระไตรปิฎกบาลีไม่ใช่คัมภีร์ที่ถูกแปลมาอีกด้วย เพราะถ้าพระไตรปิฎกบาลีเป็นคัมภีร์ที่ถูกแปลมาก็ไม่ควรจะหลงเหลือลักษณะพิเศษของภาษามคธอันเป็นภาษาเดิมไว้ในเนื้อหาส่วนที่กล่าวถึงคำสอนของครูทั้ง 6 เท่านั้น เนื้อหาส่วนอื่นๆ ที่เดิมเป็นภาษามคธก็ควรจะมีลักษณะพิเศษของภาษามคธหลงเหลืออยู่เช่นกัน แต่ในความเป็นจริงเนื้อหาในส่วนอื่น ๆ ของพระไตรปิฎกบาลีไม่มีลักษณะพิเศษของภาษามคธอยู่ ดังนั้น เราจึงทราบว่าพระไตรปิฎกบาลีไม่ใช่คัมภีร์ที่ถูกแปลมาจากภาษามคธ

3.3 ลักษณะพิเศษของภาษามคธที่พบในคัมภีร์กถาวัตถุ

ดังที่ทราบกันดีว่า เนื้อหาในคัมภีร์กถาวัตถุ (คัมภีร์หนึ่งของพระอภิธรรมปิฎกในพระไตรปิฎกบาลี) มีลักษณะพิเศษของภาษามคธยุคหลังอยู่มากพอควร Mizuno ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ดังนี้³¹

³¹ ใน Mizuno (1955: 25) ได้แสดงตัวอย่างจำนวนมากของลักษณะพิเศษของภาษามคธที่พบในเนื้อหาคัมภีร์กถาวัตถุ อาทิ คำที่ควรใช้อักษร “ร” กลับใช้อักษร “ล” ด้วยอิทธิพลของภาษามคธ

ในภาษาบาลี บางทีเราพบคำที่ควรใช้อักษร “ร” กลับใช้เป็นอักษร “ล” แบบภาษามคธ บางครั้ง “อะ” การันต์ในปุ่ลึงค์และนปุ่ลึงค์ ปฐมาวิภัตติ เอกวจนะ ที่ควรจะลงท้ายด้วย “โ” หรือ “อ” กลับลงท้ายด้วย “เอ” แบบภาษามคธ ลักษณะพิเศษของภาษามคธนี้พบได้มากเป็นพิเศษใน คัมภีร์กถาวัตถุ รจนาโดยพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระผู้เป็นประธานในการสังคายนาครั้งที่ 3 ที่กรุงปาฏลีบุตรในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช คัมภีร์นี้กล่าวถึงความเห็นผิดของนิกายอื่น ๆ โดยแบ่งเป็น 217 หัวข้อ และเนื้อหาดำเนินไปในลักษณะถาม – ตอบแก้ความเห็นผิดเหล่านั้น ซึ่งในเนื้อหาถาม – ตอบเหล่านั้นเราพบลักษณะพิเศษของภาษามคธอยู่มากพอควร อาจเป็นไปได้ว่าเนื่องจากการถามตอบนี้เกิดขึ้นที่แคว้นมคธ จึงหลงเหลือลักษณะของภาษามคธไว้เพื่อถ่ายทอดให้เห็นถึงบรรยากาศ ณ ที่นั้น (Mizuno 1955: 25)

Norman ได้ยืนยันว่าการที่มีลักษณะพิเศษของภาษามคธปรากฏในคัมภีร์กถาวัตถุจำนวนมากพอควรนี้ แสดงให้เราทราบว่ากระบวนการจัดลักษณะพิเศษของภาษามคธออกจากพระไตรปิฎก ได้สิ้นสุดลงในรัชสมัยพระเจ้าอโศก³²

32 ดูรายละเอียดที่ Norman (1980: 76)

แม้จะกล่าวหาว่าพบลักษณะพิเศษของภาษามคธในคัมภีร์กถาวัตถุมากพอควร แต่หากเทียบกับเนื้อหาทั้งหมดของคัมภีร์กถาวัตถุแล้ว คำที่มีลักษณะพิเศษของภาษามคธดังกล่าวก็มีจำนวนเพียงเล็กน้อยเท่านั้น แทนที่จะคิดว่าลักษณะพิเศษของภาษามคธที่พบในคัมภีร์กถาวัตถุ เกิดขึ้นโดยเจตนาเพื่อถ่ายทอดให้เห็นถึงบรรยากาศสถานที่ในการแต่งคัมภีร์นี้ แต่จะดูสมเหตุสมผลกว่า หากสรุปว่าเนื่องจากคัมภีร์แต่งขึ้นในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชที่กรุงปาฏลิบุตรเมืองหลวงแคว้นมคธ จึงได้รับอิทธิพลจากภาษามคธในยุคนั้น³³ เนื่องจากเนื้อหาเหตุการณ์ส่วนใหญ่ในพระไตรปิฎกเกิดขึ้นในแคว้นมคธ จึงไม่มีความจำเป็นที่จะต้องเจตนาหลงเหลือลักษณะของภาษามคธเฉพาะในคัมภีร์กถาวัตถุ

ยิ่งถ้าใคร่ครวญโดยละเอียดแล้ว เรากลับพบว่า การที่มีลักษณะพิเศษของภาษามคธในคัมภีร์กถาวัตถุ ไม่เพียงแต่ไม่ใช่หลักฐานว่าพระไตรปิฎกบาลีเป็นคัมภีร์ที่ถูกแปลมา แต่กลับเป็นหลักฐานที่ชี้ให้เห็นว่าพระไตรปิฎกบาลีไม่ใช่คัมภีร์ที่ถูกแปลมา เพราะถ้าพระไตรปิฎกบาลี

33 เนื่องจากในคัมภีร์กถาวัตถุมีเนื้อหาบางส่วนที่แก้ความเห็นผิดของนิกายที่เกิดขึ้นในยุคหลังสมัยพระเจ้าอโศก ดังนั้น อย่างน้อยเนื้อหาในส่วนนั้นจะต้องเกิดขึ้นในยุคหลังสมัยพระเจ้าอโศก Kanakura (1939: 362, 376 เชงอรรถลำดับที่ 10) ได้กล่าวว่า ต้นฉบับเดิมของคัมภีร์กถาวัตถุเกิดขึ้นในสมัยพระโมคคัลลีสบุตรติสสเถระ และค่อย ๆ ถูกเขียนเพิ่มเติม แก้ความเห็นผิดของนิกายต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นหลังจากนั้น และสำเร็จสมบูรณ์เป็นคัมภีร์กถาวัตถุในรูปลักษณะปัจจุบัน ราว 100 ปีก่อนคริสต์ศักราช ดูรายละเอียดทฤษฎีต่าง ๆ ที่กล่าวถึงการกำเนิดคัมภีร์กถาวัตถุได้ที่ Mayeda (1964: 588-590)

ทั้งหมดเป็นคัมภีร์ที่ถูกแปลมาจากภาษามคธแล้ว เนื้อหาในคัมภีร์
กถาวัตถุก็ควรจะถูกแปลอย่างสมบูรณ์เช่นเดียวกับเนื้อหาในพระ
ไตรปิฎกส่วนอื่น ๆ ไม่ควรจะหลงเหลือลักษณะพิเศษของภาษามคธ
เฉพาะในเนื้อหาคัมภีร์กถาวัตถุเท่านั้น

ดังที่ได้แสดงมาข้างต้น เป็นที่ชัดเจนว่าหลักฐานเหตุผลของผู้ที่
คัดค้านทฤษฎีที่ว่าภาษาบาลีคือภาษามคธในสมัยพุทธกาลที่พระพุทธเจ้า
ทรงใช้ในการสอน ล้วนเป็นหลักฐานเหตุผลที่ไม่หนักแน่น ซึ่งถ้า
ใคร่ครวญให้ดีแล้ว หลักฐานเหตุผลเหล่านั้นกลับกลายเป็นเครื่อง
สนับสนุนว่าภาษาบาลีคือ ภาษามคธในสมัยพุทธกาล

4. หลักฐานและเหตุผลที่สนับสนุนว่าภาษาบาลีคือ ภาษามคธในยุคพุทธกาล

ในบทนี้ ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ตรวจสอบ 5 ประเด็นต่อไปนี้ เพื่อแสดง
ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ภาษาบาลีคือ ภาษามคธในยุคพุทธกาลที่
พระพุทธเจ้าทรงใช้ในการสอน

- 4.1 ภาษาบาลีเป็นภาษาในยุคสมัยใด
- 4.2 ชั้นเก่าใหม่ของภาษาบาลีและการเกิดขึ้นของพระไตรปิฎก
- 4.3 ภาษาบาลีกับภาษาที่ทรงไว้ซึ่งพระไตรปิฎก
- 4.4 สาเหตุที่ทำให้ภาษาบาลีมีความแตกต่างจากภาษามคธ
- 4.5 ท่าทีของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าต่อภาษาที่ใช้ในการสอน

พระพุทธศาสนา

4.1 ภาษาบาลีเป็นภาษาในยุคสมัยใด

ภาษาบาลีเป็นภาษาที่ใช้กันในชีวิตประจำวันของยุคสมัยใด การวิเคราะห์ประเด็นนี้ได้พิจารณาจาก 3 สถานะต่อไปนี้

4.1.1 สถานะของภาษาบาลีในตระกูลภาษาอินโดอารยันยุคกลาง

Mizuno ได้กล่าวถึงสถานะของภาษาบาลีในตระกูลภาษาอินโดอารยันยุคกลางไว้ดังนี้

ภาษาบาลีจัดอยู่ในขั้นที่เก่าที่สุดของกลุ่มภาษาปรากฤต,... เก่ากว่าภาษาสันสกฤตแบบแผนที่เรียบเรียงระบบไวยากรณ์โดยปาณินิ กล่าวได้ว่ามีอายุอยู่ระหว่างภาษาพระเวทกับภาษาสันสกฤต และในบางครั้งเรายังพบลักษณะภาษาที่เก่ายิ่งกว่าภาษาพระเวทในภาษาบาลี ยกตัวอย่างเช่น คำว่า “อิห (ที่นี้)” ที่ภาษาพระเวทและภาษาสันสกฤตใช้ แต่ในภาษาบาลีใช้คำว่า “อิธ” ตรงตามลักษณะดั้งเดิมของคำ (Mizuno 1995: 12 – 13)³⁴

Geiger ก็ยืนยันเช่นกันว่าภาษาบาลีเก่าแก่กว่าภาษาสันสกฤต โดยได้กล่าวไว้ดังนี้

³⁴ ดูตัวอย่างคำศัพท์ของภาษาบาลีที่แสดงลักษณะเก่าแก่กว่าภาษาสันสกฤตโบราณและมีลักษณะเดียวกันกับภาษาพระเวทได้ที่ Mizuno (1955: 13)

ภาษาบาลีไม่อาจเป็นภาษาที่เกิดจากพัฒนาการโดยตรงจากภาษาสันสกฤต เพราะภาษาบาลีมีลักษณะพิเศษของภาษาที่มีความใกล้เคียงกับภาษาอินเดียยุคโบราณของพระเวทยิ่งกว่าภาษาสันสกฤต กล่าวคือ (นอกจากปัจจัย “ตฺวา” แล้ว) ยังมีคำว่า “ตฺวาน” ใน “ต” ปัจจัยของกริยาากิตต์หรือภาษาบาลีใช้คำว่า “เตหิ, เยหิ” คล้ายภาษาพระเวทใช้คำว่า “เตภิสฺ, เยภิสฺ” (ในขณะที่ในภาษาสันสกฤตใช้คำว่า “ไตสฺ, ไยสฺ”) เป็นต้น (Geiger 1987: 1)

Mayeda ได้กล่าวถึงนัยความหมายของการที่ในภาษาบาลีมีลักษณะของภาษาพระเวทปรากฏอยู่ดังนี้

ตามที่ G.A.Grierson ได้กล่าวไว้ว่า ในสมัยภาษาพระเวท มีภาษาพูด (Vernacular dialect) อยู่หลายภาษา ภาษาพูดเหล่านี้เมื่อเปรียบเทียบกับภาษาชั้นสูงที่บรรดาพราหมณ์ทั้งหลายประดิษฐ์ขึ้นเพื่อใช้ในบทขับสรรเสริญเหล่าเทพยดาแล้ว คุณสมบัติของภาษาที่แท้ก็คือ กลุ่มภาษาปรากฤตนั่นเอง ดังนั้น เราควรเรียกภาษาพูดเหล่านี้ว่า primary Prakrit จากภาษาเหล่านี้ได้เปลี่ยนแปลงต่อไปเป็นภาษาต่าง ๆ ที่จัดอยู่ในกลุ่ม secondary Prakrit พัฒนาการนี้เกิดขึ้นคู่ขนานไปกับภาษาสันสกฤตที่ถูกหยุดยั้งการเปลี่ยนแปลงด้วยการกำหนดหลักไวยากรณ์ที่ละเอียดโดยพราหมณ์ที่เป็นนักไวยากรณ์ ภาษาแรกสุดของกลุ่มภาษาในชั้น secondary Prakrit คือ ภาษาในจารึกพระเจ้าอโศก แต่ทว่าในทุกวันนี้เราไม่อาจที่จะรู้ได้อย่างแน่ชัดว่า ภาษาในจารึกพระเจ้าอโศกนี้พัฒนามาจาก primary Prakrit โดยมีกระบวนการขั้นตอนอย่างไร ภาษาบาลีก็เกิดขึ้นมาในช่วงก่อนจนถึงยุคนี้ โดยทั่วไปการที่ในกลุ่มภาษา

secondary Prakrit พบลักษณะของคำที่ไม่อาจอธิบายได้ด้วยหลักภาษาสันสกฤต เป็นเพราะคำเหล่านี้เปลี่ยนแปลงมาจากกลุ่มภาษา primary Prakrit

ถ้าถือตามการตีความนี้แล้ว ลักษณะของภาษาพระเวทที่พบในภาษาบาลีเป็นหลักฐานแสดงให้เห็นว่า คำเหล่านี้มีพัฒนาการมาจาก primary Prakrit ลักษณะของภาษาพระเวทที่พบนี้ชี้ให้เห็นว่า จุดกำเนิดของภาษาบาลีก็มีความเก่าแก่เช่นเดียวกับภาษาพระเวท (Mayeda 1964: 101-102)

จะเห็นได้ว่าผู้เชี่ยวชาญหลายท่านต่างเห็นตรงกันว่า ภาษาบาลีเป็นภาษาที่เก่ากว่าภาษาสันสกฤต จัดอยู่ในชั้นภาษาที่เก่าที่สุดของกลุ่มภาษาปรากฤต และยังมีบางท่านชี้ว่าแหล่งกำเนิดของภาษาบาลีเก่าพอ ๆ กับภาษาพระเวท

4.1.2 สถานะความเก่าแก่ของภาษาบาลีเปรียบเทียบกับภาษาในจารึกพระเจ้าอโศก

ในที่นี้ขอตั้งคำถามไว้ 1 ข้อว่า ถ้าภาษาบาลีเป็นภาษาที่ใช้ในชีวิตประจำวันในยุคหลังพระเจ้าอโศก ทำไมข้อความในศิลาจารึกหรือในเงินตราต่าง ๆ ซึ่งถูกสร้างขึ้นจำนวนมากตั้งแต่ยุคพระเจ้าอโศกเป็นต้นมา จึงไม่ปรากฏการใช้ภาษาบาลีเลย

ดังที่ได้กล่าวแล้วข้างต้นว่า จารึกพระเจ้าอโศกที่ Girnār ซึ่ง

อยู่ทางอินเดียตะวันตก หรือที่พบที่ Hāthigumphā ซึ่งอยู่ทางอินเดีย
ใต้ ใช้ภาษาซึ่งมีความคล้ายคลึงกับภาษาบาลี แต่ก็มีจุดที่แตกต่างจาก
ภาษาบาลีเช่นกัน ในเมื่อภาษาบาลีเป็นภาษาที่มีอิทธิพลสูงขนาดที่ถูกใช้
เป็นภาษาคัมภีร์ที่ทรงไว้ซึ่งพระไตรปิฎกมาจนถึงยุคหลังในดินแดน
ต่าง ๆ ของอินเดีย ในขณะที่ข้อความในศิลาจารึกและเงินตราต่าง ๆ ถูก
สร้างขึ้นนั้น ถ้าภาษาบาลียังคงเป็นภาษาที่ใช้ในชีวิตประจำวันอยู่ ก็ควร
จะมีจารึกที่ใช้ภาษาบาลีปรากฏอยู่บ้าง แต่ทว่าในความเป็นจริง ไม่มีจารึก
ที่ใช้ภาษาบาลีอยู่เลย ดังนั้น แสดงว่าภาษาบาลีเป็นภาษาที่ใช้ในชีวิต
ประจำวันในยุคที่เก่ากว่ายุคที่จารึกต่าง ๆ เหล่านี้ถูกสร้างขึ้น คือ เก่ากว่า
ยุคของพระเจ้าอโศก ตั้งแต่ยุคพระเจ้าอโศกเป็นต้นมา ซึ่งจารึกต่าง ๆ
ถูกสร้างขึ้นจำนวนมาก ภาษาบาลีได้พ้นจากการเป็นภาษาที่ใช้ในชีวิต
ประจำวันแล้ว กลายเป็นภาษาคัมภีร์ที่ใช้ทรงเนื้อหาพระไตรปิฎกและ
อรรถกถา จึงไม่ถูกใช้ในข้อความที่มุ่งให้ประชาชนทั่วไปได้อ่าน

การหาเหตุผลโต้แย้งว่าภาษาบาลีเป็นภาษาในยุคหลังพระเจ้า
อโศกและเป็นภาษาที่ใช้ในคัมภีร์พระไตรปิฎก แต่เนื่องจากมีพัฒนาการ
เปลี่ยนแปลงของภาษาทำให้แตกต่างจากภาษาในศิลาจารึกต่าง ๆ ก็ไม่
สามารถทำได้ เพราะศิลาจารึกเหล่านั้น ไม่ได้ถูกสร้างขึ้นในยุคสมัยเดียว
แต่ถูกสร้างขึ้นจำนวนมากในยุคสมัยต่าง ๆ ตั้งแต่ยุคพระเจ้าอโศก
เป็นต้นมา ถ้าภาษาบาลียังเป็นภาษาที่ใช้ในชีวิตประจำวันของท้องถิ่น
ใดท้องถิ่นหนึ่ง ถึงแม้จะมีพัฒนาการเปลี่ยนแปลงของภาษา ลักษณะ
ของภาษานั้นก็ควรจะมีปรากฏในเนื้อหาของศิลาจารึกที่สร้างขึ้นในยุค
นั้น ๆ

ผู้ที่ยืนยันว่าภาษาบาลีไม่ใช่ภาษาในยุคเก่ากว่าสมัยพระเจ้าอโศก ยังมีช่องทางให้เหตุผลอีกประการหนึ่งคือ ภาษาบาลียุคโบราณเป็นภาษาคลายภาษาที่ใช้ในจารึกพระเจ้าอโศกเช่นที่ Girnār แต่เมื่อพระมหินทเถระและคณะนำภาษานี้เข้าไปในลังกา ได้รับอิทธิพลจากภาษาสิงหลจึงเกิดการเปลี่ยนแปลงของภาษา กลายเป็นภาษาบาลีที่ใช้ในการทรงจำบันทึกพระไตรปิฎกและคัมภีร์ต่าง ๆ ของพระพุทธศาสนาเถรวาท เราจึงไม่พบศิลาจารึกที่ใช้ภาษาบาลีในอินเดีย

แต่ทว่าการให้เหตุผลแบบนี้ก็ไม่ถูกต้อง เพราะในลังกาตั้งแต่สมัยพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ (Devānampiya Tissa) ซึ่งอยู่ในช่วง 3 ศตวรรษก่อนคริสต์ศักราชซึ่งเป็นสมัยเดียวกับพระเจ้าอโศก ศิลาจารึกต่าง ๆ ได้ถูกสร้างขึ้นจำนวนมากและยังคงตกทอดมาจนถึงปัจจุบัน เมื่อได้ตรวจสอบภาษาสิงหลโบราณที่ใช้ในศิลาจารึกเหล่านั้นแล้ว เราทราบได้ว่าภาษาบาลีไม่ใช่ภาษาที่เกิดขึ้นจากการได้รับอิทธิพลของภาษาสิงหลโบราณ³⁵

จากการวิเคราะห์โดยเปรียบเทียบกับภาษาที่ใช้ในศิลาจารึกและเงินตราโบราณต่าง ๆ เราได้ข้อสรุปว่า ภาษาบาลีเป็นภาษาในยุคก่อนพระเจ้าอโศก ดังนั้น ในขณะที่ศิลาจารึกและเงินตราต่าง ๆ ถูกสร้างขึ้นจำนวนมาก ตั้งแต่ยุคพระเจ้าอโศกเป็นต้นมา ภาษาบาลีไม่ใช่ภาษาที่ใช้ในชีวิตประจำวันแล้ว จึงไม่ปรากฏภาษาบาลีในข้อความของศิลาจารึกและเงินตราต่าง ๆ ที่มุ่งให้ประชาชนทั่วไปอ่าน

³⁵ ดูรายละเอียดภาษาสิงหลโบราณ พร้อมภาพศิลาจารึกได้ที่ Mudiyanse (2002)

4.1.3 ความคล้ายคลึงกันระหว่างภาษาบาลีกับภาษาที่ใช้ในศิลาจารึกในท้องถิ่นต่าง ๆ

ดังที่ทราบกันดีว่า ภาษาบาลีมีความคล้ายคลึงกับภาษาในท้องถิ่นต่าง ๆ ของอินเดียหลายแห่ง ดังนั้นนักวิชาการบางท่านจึงคิดว่าภาษาบาลีเป็นภาษากลางประเภทหนึ่ง (lingua franca) ในเรื่องนี้ Geiger ได้ให้ความเห็นไว้ดังนี้

Windisch กล่าวไว้ว่า (ซึ่งข้าพเจ้าก็เห็นด้วยกับเขา) บาลีเป็นภาษาของแคว้นมคธรูปแบบหนึ่ง และเราควรย้อนกลับไปยอมรับตามที่ตำนานกล่าวไว้ว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเทศน์สอนด้วยภาษาบาลีนี้

แต่ทว่าภาษาที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงใช้สอนนี้ ไม่ใช่ภาษาถิ่นของท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่งโดยแท้จริง (Volksdialekt) แต่เป็นภาษากลางหรือภาษาทางศาสนาที่ถูกสร้างขึ้นจากความจำเป็นในการเดินทางไปมาหาสู่กันในอินเดีย ตั้งแต่ก่อนยุคพุทธกาล ภาษาที่เป็น lingua franca (ภาษากลางที่เกิดจากการผสมผสานของภาษาต่าง ๆ จากความจำเป็นในการเดินทางมาค้าขายของพ่อค้าจากท้องถิ่นต่าง ๆ) ประเภทหนึ่งนี้ โดยธรรมชาติย่อมมีส่วนผสมของภาษาถิ่นของท้องถิ่นที่ต่าง ๆ ทั้งหมด แต่ทว่า จะไม่นำเอาเอกลักษณ์ที่โดดเด่นที่สุดของภาษาท้องถิ่นต่าง ๆ มารวมอยู่ด้วย (Geiger 1987: 4)

แต่ทว่า Mizuno ได้แย้งความเห็นนี้ โดยได้กล่าวว่า

ภาษาบาลีไม่เคยเป็นภาษากลางที่ใช้ร่วมกันทั่วทั้งอินเดีย ดังจะเห็นได้จากจารึกของพระเจ้าอโศกในท้องถิ่นต่าง ๆ จะใช้ภาษาที่ต่างกัน และทั้งกลุ่มภาษาปรากฤตชั้นกลาง รวมทั้งกลุ่ม ภาษาอปภรังสะ (Apabhramśa) ชั้นใหม่ ไม่เคยมีภาษาใดที่เป็นภาษากลางซึ่งใช้กันทั่วทั้งอินเดีย มีเฉพาะภาษากลางที่ใช้กันในแต่ละท้องถิ่นเท่านั้น (Mizuno 1955: 27)

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การที่ภาษาบาลีมีลักษณะที่คล้ายคลึงกับภาษาถิ่นของท้องถิ่นต่าง ๆ จำนวนมาก เป็นเพราะเหตุ 2 ประการต่อไปนี้

ก) ก่อนที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะตรัสรู้ธรรม แคว้นมคธก็ได้เป็นแคว้นมหาอำนาจอยู่ก่อนแล้ว มีผู้คนจากท้องถิ่นต่าง ๆ จำนวนมากได้เดินทางมาทำการค้า เยี่ยมเยียนญาติมิตร เจริญสัมพันธไมตรีทางการทูต การไปมาหาสู่กันที่แคว้นมคธ ทำให้ภาษาบาลีที่ใช้กันอยู่ในแคว้นมคธ มีองค์ประกอบของภาษาในท้องถิ่นต่าง ๆ ผสมผสานเข้ามาด้วย แต่ไม่คิดว่าจะไปไกลถึงขนาดที่ภาษาบาลีกลายเป็นภาษากลางทั่วทั้งอินเดีย ผู้เขียนสนับสนุนความเห็นของ Mizuno ที่ว่า “ภาษาบาลีไม่เคยเป็นภาษากลางที่ใช้ร่วมกันทั่วทั้งอินเดีย” เพราะแม้จะกล่าวได้ว่า ในขณะที่นั้น มีผู้คนจำนวนมากจากแคว้นต่าง ๆ เดินทางมาเยือนแคว้นมคธก็ตาม แต่ไม่คิดว่าจะมีมากถึงขนาดทำให้ภาษาบาลีของแคว้นมคธผสมผสานกับภาษาท้องถิ่นต่าง ๆ จนกลายเป็นภาษากลางทั่วทั้งอินเดีย

นอกจากนี้ยังมีสิ่งที่เราควรใส่ใจคำนึงถึงคือ ในกระบวนการท่องจำสืบทอดคำสอนของพระพุทธเจ้า เป็นไปได้ว่า ในบางครั้งเนื้อหาบางส่วนอาจหลงลืมไป จึงไปนำเนื้อหาในส่วนนั้นจากคณะสงฆ์ที่

ท้องถิ่นทรงจำพระธรรมวินัยในท้องถิ่นอื่น แล้วแปลเป็นภาษาบาลีมาเสริมส่วนที่ขาด ดังนั้น ภาษาบาลีของเนื้อความในส่วนนั้น อาจแตกต่างจากภาษาบาลีในพระไตรปิฎกโดยรวมบ้าง โดยหลงเหลือลักษณะของภาษาเดิมอยู่บ้างก็เป็นไปได้³⁶

และในกรณีที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเดินทางไปสอนธรรมะให้กับผู้คนแคว้นต่าง ๆ เช่น ชาวกรุงกบิลพัสดุ์ พระองค์คงทรงสอนด้วยภาษาที่ผู้คนในแคว้นแคว้นนั้น ๆ ใช้ ซึ่งคำสอนเหล่านั้นจะถูกแปลเป็นภาษาบาลีรวบรวมไว้ในพระไตรปิฎก ดังนั้น เมื่อเราพบเห็นลักษณะของคำที่ผิดจากปกติของภาษาบาลีที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเพียงบางส่วน บางจุด เราไม่อาจจะอาศัยเพียงหลักฐานนี้ด่วนสรุปว่า พระไตรปิฎกบาลีโดยรวมเป็นพระไตรปิฎกที่ถูกแปลมาจากพระไตรปิฎกภาษาอื่น

ข) ภาษาถิ่นของท้องถิ่นต่าง ๆ ของอินเดียในยุคโบราณ มีความคล้ายคลึงกันมากกว่าภาษาถิ่นต่าง ๆ ในยุคหลัง เนื่องจากภาษาบาลีเป็นภาษาที่ใช้กันในแคว้นมคธในครั้งพุทธกาล ซึ่งอยู่ในยุคก่อนพระเจ้าอโศกราว 200 ปีเศษ และต่อมากลายเป็นภาษาคัมภีร์ที่คณะสงฆ์ท้องถิ่นเพื่อทรงคำสอนของพระพุทธเจ้า จึงได้หยุดการเปลี่ยนแปลงคงที่อยู่อย่างนั้น

³⁶ ดูรายละเอียดคำในพระไตรปิฎกบาลีที่มีลักษณะแปลกจากภาษาบาลีปกติได้ที่ Norman (1980: 74)

ภาษาบาลีจึงมีลักษณะที่คล้ายคลึงกับภาษาถิ่นของท้องถิ่นต่าง ๆ เพราะมีความคล้ายคลึงกับต้นตระกูลของภาษาในท้องถิ่นต่าง ๆ นั้นเอง

Norman ได้ยืนยันว่าในกระบวนการพัฒนาการเปลี่ยนแปลงของกลุ่มภาษาอินโดอารยันนั้น กลุ่มภาษาอินโดอารยันในยุค 5-6 ศตวรรษ ก่อนคริสต์ศักราช มีความคล้ายคลึงกันมากกว่ากลุ่มภาษาอินโดอารยันในยุคพระเจ้าอโศก โดยได้กล่าวไว้ดังนี้

We have no direct evidence of the language or dialect divisions of North India in the sixth and fifth centuries B.C. and we must do what we can to deduce this by extrapolating backwards from the situation in the third century B.C., and seeking corroborative evidence from other sources. The way in which the dialects of Middle Indo-Aryan continued to diverge from the norm of Sanskrit after 250 B.C. suggests that before 250 B.C. the dialects were less divergent from Sanskrit. We may, therefore, be certain that in the sixth and fifth centuries B.C. the dialects of Indo-Aryan spoken in North India were morphologically and phonologically closer together than the dialects spoken at the time of Aśoka, and, as is well known, the latter are in themselves not very dissimilar (Norman 1980:70)

เราไม่มีหลักฐานโดยตรงของภาษาทางอินเดียนเหนือในช่วงศตวรรษที่ 5-6 ก่อนคริสต์ศักราช ทำให้เราต้องอนุมานย้อนหลังโดยดูจากสภาพในช่วงศตวรรษที่ 3 ก่อนคริสต์ศักราช และหาหลักฐานสนับสนุนจากข้อมูลอื่น ๆ ที่พอจะทำได้

จากทิศทางที่ภาษาถิ่นต่าง ๆ ในกลุ่มภาษาอินโดอารยันยุคกลาง มีความแตกต่างจากแบบแผนของภาษาสันสกฤตเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ หลังจาก 250 ปีก่อนคริสต์ศักราช เป็นการชี้ให้เห็นว่าก่อนคริสต์ศักราช 250 ปี ภาษาเหล่านี้มีความแตกต่างจากภาษาสันสกฤตน้อยกว่าในยุคหลัง ด้วยเหตุนี้จึงค่อนข้างแน่นอนว่าภาษาถิ่นต่าง ๆ ในกลุ่มภาษาอินโดอารยันที่ใช้พูดในอินเดียนเหนือช่วงศตวรรษที่ 5 และ 6 ก่อนคริสต์ศักราช มีโครงสร้างไวยากรณ์และระบบเสียงของคำต่างๆ คล้ายคลึงซึ่งกันและกันมากกว่าภาษาถิ่นต่าง ๆ ในยุคพระเจ้าอโศก และดังที่ทราบกันดีว่าแม้ภาษาถิ่นต่าง ๆ ในสมัยพระเจ้าอโศกเองก็มีความแตกต่างกันไม่มากนัก (Norman 1980:70)

การที่ภาษาบาลีมีความคล้ายคลึงกับภาษาถิ่นในท้องที่ต่าง ๆ จำนวนมาก ก็เป็นอีกหลักฐานหนึ่งที่ช่วยยืนยันว่า ภาษาบาลีเป็นภาษาที่เก่าแก่กว่าภาษาในยุคพระเจ้าอโศกพอสมควร

จากที่ได้วิเคราะห์มาข้างต้น เป็นที่ชัดเจนว่าภาษาบาลีเป็นภาษา
ในยุคก่อนสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช

4.2 ชั้นเก่าใหม่ของภาษาบาลีและการเกิดขึ้นของพระ ไตรปิฎก

Geiger (1916) ได้แบ่งชั้นเก่าใหม่ของภาษาบาลีออกเป็น 4 ชั้น ดังนี้

1) ภาษาในคาถา กล่าวคือ ภาษาที่ใช้ในพระไตรปิฎกส่วนที่เป็น
ร้อยกรอง (คาถา) ซึ่งภาษาในคาถานี้มีลักษณะไวยากรณ์ที่ไม่
สม่ำเสมออย่างยิ่ง ในบางกรณีมีลักษณะของคำที่เก่ามาก ๆ จำนวน
มาก จนกระทั่งนอกจากอาศัยหลักชั้นหลักชั้น (Lautstand) ของ
ภาษาบาลีแล้ว เราไม่สามารถแยกความแตกต่างจากภาษาอื่นได้
ในยุคเก่าได้ แต่ในบางกรณีก็ใช้คำที่สร้างขึ้นใหม่ซึ่งเป็นเอกลักษณ์
ของภาษาบาลีโดยเฉพาะ (Neubildungen) ซึ่งคำที่ถูกสร้างใหม่
เหล่านั้นถูกขัดขวางจากคำที่มีลักษณะเก่า ในคาถาเดียวกันบางที
มีทั้งคำเก่าและคำใหม่ผสมปนเปอยู่ด้วยกันก็มีไม่น้อย ในบางกรณี
เนื่องจากถูกบังคับด้วยกฎชั้นหลักชั้นจึงมีการปรับเลือกใช้คำที่มี
ลักษณะสอดคล้องกับกฎชั้นหลักชั้นก็มี โดยเฉพาะอย่างยิ่งคาถา
นั้นในเวลาที่จะมีการเขียนแปลขึ้นใหม่จากภาษาหนึ่งเป็นอีกภาษา
หนึ่ง จะใช้คำที่สอดคล้องกับคำในภาษาเก่า พยายามรักษารูป
แบบของคาถาเดิมไว้ให้มากที่สุด

2) ภาษาในร้อยแก้วของพระไตรปิฎก มีลักษณะทางภาษาค่อนข้างสม่ำเสมอมากกว่าภาษาในคาถา รูปแบบต่าง ๆ ของคำที่มีลักษณะเก่าลดลงไปมาก ในเนื้อหาบางส่วนก็ไม่มีเหลืออยู่เลย การใช้คำในลักษณะใหม่เหล่านี้ ไม่ได้เกิดขึ้นโดยบังเอิญหรือโดยเจตนาเหมือนในภาษายุคเก่าสุดอีกต่อไป แต่เป็นการใช้คำตามกฎเกณฑ์ไวยากรณ์ภาษาบาลีอย่างเคร่งครัด

3) ภาษาในร้อยแก้วของคัมภีร์ในยุคหลังพระไตรปิฎก อาทิ คัมภีร์มิลินทปัญหาหรือคัมภีร์อรรถกถา ซึ่งภาษาในสมัยนี้ได้สืบทอดกฎเกณฑ์ทางภาษาอย่างเป็นทางการเป็นหลักวิชา โดยมีพื้นฐานมาจากภาษาในร้อยแก้วของพระไตรปิฎก ดังนั้น ภาษาบาลีในชั้นที่ 1 กับชั้นที่ 2 มีความแตกต่างอันแสดงถึงช่วงเวลาของพัฒนาการเปลี่ยนแปลงของภาษามากกว่าภาษาบาลีในชั้นที่ 2 กับชั้นที่ 3 ภาษาบาลีในชั้นที่ 3 นี้ มีเอกลักษณ์คือ การใช้คำที่มีลักษณะเก่าถูกจำกัดให้เหลือน้อยลงไปอีก

4) ภาษาในร้อยกรอง (คาถา) ที่ประพันธ์ขึ้นในยุคหลัง ภาษาในชั้นนี้ไม่ได้มีลักษณะเป็นเอกภาพอย่างเดียวกัน ผู้ประพันธ์ทั้งหลายมีแนวโน้มนิยมเลียนแบบการใช้คำโบราณ หรือใช้คำแบบภาษาสันสกฤตไม่มากนักน้อย มีการเลือกใช้คำต่าง ๆ ตามความรู้ที่ตนได้จากคัมภีร์ต่าง ๆ ทั้งเก่าและใหม่ผสมผสานกันโดยไม่แยกแยะ (Geiger 1987: 1-2)

ภาษาในชั้นที่ 4 นี้ คือภาษาที่ใช้ในคัมภีร์บาลีที่แต่งขึ้นในศรีลังกา พม่า ไทย ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 10 เป็นต้นมา ซึ่งไม่มีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับการวิเคราะห์ถิ่นกำเนิดภาษาบาลี และกระบวนการเกิดของคัมภีร์พระไตรปิฎก ดังนั้น ในที่นี้จึงจะวิเคราะห์เฉพาะภาษาบาลีใน 3 ชั้นแรก

สิ่งที่ควรสังเกตในเรื่องชั้นเก่าใหม่ของภาษาบาลีนั้น คือประเด็นที่ว่า ทำไมภาษาบาลีในเนื้อหาพระไตรปิฎกส่วนที่เป็นคาถากับส่วนที่เป็นร้อยแก้วจึงมีลักษณะทางภาษาแตกต่างกันมาก ในเรื่องนี้มีความเป็นไปได้ 2 ประการคือ

4.2.1 เนื้อหาพระไตรปิฎกในส่วนที่เป็นคาถาเกิดขึ้นก่อน หลังจากนั้นก็กานเนื้อหาพระไตรปิฎกในส่วนที่เป็นร้อยแก้วจึงเกิดขึ้น ในระหว่างช่วงเวลาที่ยาวนานนี้ ภาษาบาลีมีการเปลี่ยนแปลงไปตามลำดับ ทำให้ภาษาบาลีของเนื้อหาทั้ง 2 ส่วนนี้มีความแตกต่างกันมาก

แต่ทว่าดังที่ Geiger ได้ชี้ให้เห็นไว้แล้ว ความแตกต่างของภาษาบาลีในคาถากับในร้อยแก้วของพระไตรปิฎกมีความแตกต่างกันมากกว่า ภาษาบาลีในร้อยแก้วของพระไตรปิฎกกับในคัมภีร์อรรถกถา คัมภีร์อรรถกถานั้นเราทราบได้อย่างแน่ชัดว่าเกิดขึ้นราวคริสต์ศตวรรษที่ 5-6 หรือราวเกือบพันปีหลังพุทธกาล โดยมีพระพุทธโฆษาจารย์เป็นหลัก และมีพระอรรถกถาจารย์อื่น ๆ ช่วยกันแปลและเรียบเรียงขึ้นจากอรรถกถาภาษาสิงหล แสดงว่าเนื้อหาในส่วนที่เป็นร้อยแก้วของพระไตรปิฎกจะต้องเกิดขึ้นภายหลังเนื้อหาพระไตรปิฎกส่วนที่เป็นคาถานานมาก

Nakamura มีจุดยืนบนความเห็นนี้ และยืนยันว่าเนื้อหาพระไตรปิฎก ส่วนที่เป็นคาถาเกิดขึ้นในช่วงรัชสมัยพระเจ้าอโศก ส่วนเนื้อหาพระไตรปิฎกในส่วนที่เป็นร้อยแก้วเกิดขึ้นในยุคหลังจากนั้นกว่า 200 ปี³⁷

³⁷ Nakamura (1997: 616-617)

แต่ทว่าหากถือตามความเห็นนี้แล้ว แสดงว่าพระพุทธศาสนาในช่วง 400-500 ปีแรกมีแต่เพียงเนื้อหาพระไตรปิฎกส่วนที่เป็นคาถา ส่วนเนื้อหาที่เป็นร้อยแก้วเกิดขึ้นราว 1 ศตวรรษก่อนคริสต์ศักราช³⁸ การสรุปเช่นนี้ขัดแย้งกับความจริงของเรื่องราวต่าง ๆ จำนวนมาก เช่น เรารู้ได้จากจารึกของพระเจ้าอโศกกว่า ในสมัยพระเจ้าอโศก พระพุทธศาสนาไม่เพียงขยายไปทั่วอินเดียเท่านั้น แต่ยังได้ขยายไปยังต่างประเทศ เช่น ลังกา

38 บางท่านอาจคิดว่า เนื้อหาพระไตรปิฎกส่วนที่เป็นร้อยแก้วค่อย ๆ ถูกแก้ไขเปลี่ยนแปลงการใช้ถ้อยคำไปตามกาลเวลาที่ผ่านไป ส่วนเนื้อหาส่วนที่เป็นคาถา เนื่องจากถูกควบคุมด้วยกฎทางชั้นลักษณะ แก้ไขได้ยาก จึงมีลักษณะคำแบบเก่าเหลืออยู่มาก การคิดอย่างนี้ก็ไม่ถูกต้อง เพราะเนื้อหาพระไตรปิฎกส่วนที่เป็นร้อยแก้ว ในช่วง 400-500 ปีแรก ถูกสืบทอดมาด้วยการท่องจำ (มุขปาฐะ) โดยพระภิกษุจำนวนมากมาหลายกลุ่ม ดังนั้นหากมีการแก้ไขเปลี่ยนแปลงการใช้ถ้อยคำไปตามลำดับเวลาแล้ว เป็นไปไม่ได้ที่เนื้อหาพระไตรปิฎกในส่วนที่เป็นร้อยแก้วนี้จะมีการใช้ภาษาที่สม่ำเสมอ สอดคล้องตามหลักบาลีไวยากรณ์เดียวกันเช่นนี้ ควรจะมีลักษณะการใช้คำที่หลากหลายตามการเปลี่ยนแปลงของพระภิกษุกลุ่มต่าง ๆ

บางท่านอาจคิดว่าความสม่ำเสมอของการใช้ภาษาในเนื้อหาพระไตรปิฎกส่วนที่เป็นร้อยแก้ว เกิดขึ้นจากเมื่อครั้งที่มีการจารึกเนื้อหาพระไตรปิฎกเป็นอักษรเป็นครั้งแรกในลังกา เมื่อราว 400 กว่าปีหลังพุทธกาล เนื้อหาพระไตรปิฎกส่วนที่เป็นร้อยแก้วทั้งหมดจึงถูกปรับการใช้ถ้อยคำภาษาบาลีให้เป็นมาตรฐานเดียวกันโดยคณะผู้รวบรวมเรียบเรียงจารึกพระไตรปิฎก การคิดอย่างนี้ก็เป็นไปไม่ได้เช่นกัน เพราะไม่มีหลักฐานแสดงว่าในยุคหนึ่งในลังกามีพระภิกษุที่ทรงภูมิความรู้ภาษาบาลีมากเพียงพอที่จะกระทำการเช่นนั้น ดังจะเห็นได้จากลักษณะความไม่สมบูรณ์ของการใช้ไวยากรณ์และรูปประโยคของภาษาบาลีในคัมภีร์ทีปวงศ์ ซึ่งกล่าวกันว่า เป็นคัมภีร์บาลีเล่มแรกที่พระภิกษุลังกาได้แปลขึ้นจากคัมภีร์ภาษาสิงหล

อีกด้วย เป็นไปไม่ได้ที่เนื้อหาคำสอนของพระพุทธศาสนาจะมีแค่เพียงส่วนที่เป็นคาถา ในยุค 400 ปีหลังพุทธกาลมีนิกายต่าง ๆ เกิดขึ้นจำนวนมากแล้ว ความเชื่อที่แตกต่างอันทำให้เกิดการแตกนิกายก็มีที่มาจากเนื้อหาในส่วนที่เป็นร้อยแก้วเป็นส่วนใหญ่

ถ้าจะยืนยันว่าเนื้อหาพระไตรปิฎกส่วนที่เป็นร้อยแก้วเพิ่งถูกสร้างขึ้นในยุคนี้ ใครเป็นผู้สร้างขึ้น สร้างขึ้น ณ สถานที่ใด

เนื้อหาพระวินัยปิฎกเกือบทั้งหมดเป็นร้อยแก้ว ดังนั้น หากพระวินัยปิฎกถูกสร้างขึ้นราว 400 กว่าปีหลังพุทธกาล ทำไมคณะสงฆ์ซึ่งขยายตัวไปยังท้องถื่นต่าง ๆ อย่างกว้างขวางทั้งอินเดียและต่างประเทศ จึงล้นนยอมรับลึกลับที่ถูกร่างขึ้นใหม่โดยไม่มีข้อโต้แย้ง แล้วในช่วง 400-500 ปีแรกที่ไม่มีพระวินัยปิฎก คณะสงฆ์จะมีหลักประพฤติปฏิบัติตนและหลักการอยู่ร่วมกันอย่างไร

ทั้งนี้ในช่วงราว 100 ปีหลังพุทธกาล พระพุทธศาสนาได้ขยายตัวไปอย่างกว้างขวางเจริญรุ่งเรืองถึงอินเดียตะวันตกด้วย ทำไมเนื้อหาส่วนที่เป็นร้อยแก้วในพระไตรปิฎกซึ่งถูกสร้างขึ้นในยุคหลังจากนั้นอีกหลายร้อยปี จึงแทบไม่ปรากฏชื่อเมือง สถานที่ บุคคล ของอินเดียตะวันตกและท้องที่อื่น ๆ ของอินเดียเลย มีแต่ชื่อเมือง สถานที่ บุคคล ของอินเดียตะวันออกที่มีแคว้นมคธและโกศลเป็นศูนย์กลาง

จารึกของพระเจ้าอโศกที่พบที่ Bairāt ได้จารึกชื่อพระสูตรต่าง ๆ ไว้ 7 พระสูตร ซึ่งมีพระสูตรของพระไตรปิฎกที่เป็นร้อยแก้วอยู่ด้วย

จากความขัดแย้งกับความเป็นจริงจำนวนมากเหล่านี้ เราจึงสรุปได้ว่า ความเห็นที่ว่า เนื้อหาของพระไตรปิฎกส่วนที่เป็นร้อยแก้วเกิดขึ้นในยุคหลังเนื้อหาส่วนที่เป็นคาถานานมานั้น ไม่ถูกต้อง

บางท่านอาจคิดว่า หลังจากเนื้อหาในส่วนที่เป็นคาถาเกิดขึ้นแล้ว เนื้อหาในส่วนที่เป็นร้อยแก้วก็ค่อย ๆ ถูกสร้างขึ้นตามลำดับ ด้วยระยะเวลาที่ยาวนานมาก การคิดแบบนี้ก็ไม่ถูกต้อง เนื่องจากความแตกต่างอย่างมากของการใช้ภาษาในเนื้อหาส่วนที่เป็นคาถากับที่เป็นร้อยแก้ว ถ้ามองว่าความแตกต่างนี้เกิดจากยุคสมัยของการเกิดขึ้นของเนื้อหาส่วนนั้น ๆ แล้ว แสดงว่าหลังจากเนื้อหาส่วนที่เป็นคาถาเกิดขึ้นแล้ว ต้องทอดเวลาไปยาวนานมาก เนื้อหาส่วนที่เป็นร้อยแก้วจึงเกิดขึ้น นอกจากนี้ ดังที่ Gombrich ได้ชี้แจงไว้ เนื้อหาส่วนที่เป็นร้อยแก้วของพระไตรปิฎก มีการใช้ภาษาบาลีที่ค่อนข้างสม่ำเสมอมาก³⁹ แสดงให้เห็นว่า เนื้อหาในส่วนนี้ไม่ใช่ค่อย ๆ เกิดขึ้นด้วยระยะเวลาที่ยาวนานมาก แต่เกิดขึ้นในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งใกล้เคียงกัน

39 ดูรายละเอียดที่ Gombrich (1990)

4.2.2 ความแตกต่างของภาษาบาลีในเนื้อหาล้วนที่เป็นคาถาและ
ส่วนที่เป็นร้อยแก้ว ไม่ได้เกิดขึ้นจากความแตกต่างของยุคสมัยของการ
เกิดขึ้นของเนื้อหาล้วนนั้น ๆ แต่เกิดจากธรรมชาติของการใช้คำในคาถา
และร้อยแก้วที่แตกต่างกัน

Shimoda ได้สรุปผลการวิจัยเรื่อง "มุขปาฐะ" ของ Ong (1982) ไว้
ว่า การวิจัยเกี่ยวกับเรื่องมุขปาฐะในยุคสมัยใหม่นี้ เริ่มมาจากปัญหาเรื่อง
Homēros (กวีชาวกรีกในช่วงครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 8 เป็นผู้แต่ง
มหากาพย์เรื่อง Ilias กับ Odysseia) ว่าบทกวีเหล่านั้นประพันธ์ขึ้นโดย
กวีคนเดียวหรือไม่ บทกวีของ Homēros มีการใช้คำเก่าใหม่ในหลาย ๆ
ยุคผสมผสานกัน ลักษณะพิเศษนี้ไม่ใช่เกิดจากการนำเอาบทกวีที่
ประพันธ์ขึ้นในหลายยุคสมัยมารวมกัน แต่เป็นภาษากวีโดยเฉพาะที่ชอบ
ใช้ภาษาเก่า ๆ ในบทประพันธ์ของตนไม่ใช่ภาษาที่ใช้ในชีวิตประจำวัน
เป็นภาษากวีที่มีลักษณะพิเศษซึ่งเหล่ากวีนิยมใช้กัน (Shimoda 1997:
481)

คำสรุปจากบทวิจัยนี้ ผู้เขียนมีความเห็นว่าตรงกับในกรณีคัมภีร์
พระไตรปิฎก กล่าวคือ การที่คาถาในพระไตรปิฎกที่ต่าง ๆ มีลักษณะของ
ภาษาที่หลากหลายไม่เป็นมาตรฐานเดียวกัน บางครั้งในคาถาเดียวกันก็
มีทั้งคำเก่าใหม่อยู่ด้วยกันดังที่ Geiger ได้แสดงไว้ นั่นไม่ใช่สิ่งที่แสดงถึง
ยุคสมัยของการเกิดขึ้นของคาถาเหล่านั้น แต่เกิดจากการเลือกใช้คำที่มี
ลักษณะเก่าโดยผู้ประพันธ์คาถาเหล่านั้น ซึ่งหากเราเข้าใจอย่างนี้แล้ว
ความขัดแย้งดังที่กล่าวในหัวข้อ 4.2.1 ก็หมดไป

Gombrich ก็ได้ให้ความเห็นเช่นกันว่าเนื้อหาในส่วนที่เป็นคาถาของพระไตรปิฎกกับส่วนที่เป็นร้อยแก้ว ไม่มีความสัมพันธ์กันในแง่ความเก่าใหม่ของการเกิดขึ้นของเนื้อหาส่วนนั้น ๆ โดยได้กล่าวไว้ดังนี้

Since there were religious texts being preserved in the Buddha's environment in both prose and verse, there seems to be no *a priori* ground for holding that Buddhist prose must be older than Buddhist verse or vice versa. The ability to speak in verse *extempore* is not common and there is no reason to suppose that the Buddha had it; moreover, extended discourse in *extempore* verse in ancient India was generally in a rather free metre like the *anuṣṭubh*, not in the kind of lyric metres found in the *Sutta-nipāta*. A text which purports to reproduce an actual sermon by the Buddha is therefore likely to be in prose, and this implies no particular lapse of time after the event (Gombrich 1990: 8).

เนื่องจาก คัมภีร์ทางศาสนาที่กล่าวถึงเรื่องราวและคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ถูกรักษาไว้ทั้งในรูปแบบร้อยแก้วและร้อยกรอง ดูเหมือนว่าไม่มีพื้นฐานใดที่จะทำให้สรุปได้ว่า พุทธพจน์ที่เป็นร้อยแก้วมีความเก่ากว่าพุทธพจน์ที่เป็นร้อยกรอง หรือในทางกลับกันคือ พุทธพจน์ที่เป็นร้อยกรองมีความเก่าแก่กว่าพุทธพจน์ที่เป็นร้อยแก้ว ความสามารถในการเทศน์สอนสด ๆ เป็นร้อยกรองเป็นเรื่องไม่ธรรมดา ไม่มีเหตุผลที่จะคาดว่าพระพุทธเจ้ามีความ

สามารถเช่นนี้ ยิ่งกว่านั้น โดยทั่วไปการเทศน์สอนขนาดยาวเป็นร้อยกรองที่พูดกันสด ๆ ในอินเดียโบราณ โดยทั่วไปจะใช้ฉันท์ เช่น *anustubh* ซึ่งค่อนข้างเป็นอิสระในการใช้กฎเกณฑ์ทางฉันทลักษณ์ ไม่ใช่ฉันท์ในรูปแบบกวีนิพนธ์ดังที่ปรากฏใน คัมภีร์ **สุตตนิบาต** ดังนั้น คัมภีร์ที่ตั้งใจสร้างขึ้นโดยนำคำเทศน์สอนของพระพุทธเจ้าจริง ๆ แบบคำต่อคำมาแสดง น่าจะเป็นคัมภีร์ที่เป็นร้อยแก้ว และการนำคำสอนของพระพุทธเจ้าจริง ๆ มารวมเป็นคัมภีร์นี้ ก็ถูกจัดทำขึ้นไม่นานหลังจากการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า (Gombrich 1990: 8)

ดังที่ได้วิเคราะห์มาข้างต้น เป็นที่ชัดเจนว่า ความแตกต่างของลักษณะภาษาบาลีของเนื้อหาในส่วนที่เป็นคาถาของพระไตรปิฎกกับส่วนที่เป็นร้อยแก้ว ไม่ได้เกิดขึ้นจากความเก่าใหม่ของกาเนิดขึ้นของเนื้อหาส่วนนั้น ๆ แต่เกิดจากผู้ประพันธ์เนื้อหาส่วนที่เป็นคาถามีความนิยมชมชอบในการใช้คำที่มีลักษณะภาษาเก่า

4.3 ภาษาบาลีกับภาษาที่ทรงไว้ซึ่งพระไตรปิฎก

ในการวิเคราะห์ประเด็นปัญหาเรื่องถิ่นกำเนิดภาษาบาลีกับการเกิดขึ้นของพระไตรปิฎกนั้น มีความจำเป็นต้องวิเคราะห์ว่า ทำไมภาษาบาลีจึงหยุดการพัฒนาเปลี่ยนแปลง กลายเป็นภาษาคัมภีร์ที่ทรงไว้ซึ่งพระไตรปิฎก และเหตุการณ์นี้เกิดขึ้นในสมัยใด

ดังที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้นว่า จนถึงในยุคหลังพุทธกาลนับพันปี ภาษาบาลีก็ยังถูกใช้เป็นภาษาที่ทรงไว้ซึ่งพระไตรปิฎกทั้งในลังกา อินเดียตอนใต้ อินเดียตอนเหนือ⁴⁰ ทั้งที่การที่พระภิกษุในท้องถิ่นต่าง ๆ ใช้ภาษาของท้องถิ่นนั้น ๆ ศึกษาพระไตรปิฎกและสั่งสอนประชาชน เป็นความสะดวกอย่างยิ่ง แต่ทำไมภิกษุสงฆ์ในท้องถิ่นต่าง ๆ กลับยอมรับและใช้ภาษาบาลีเป็นภาษาที่ทรงไว้ซึ่งพระไตรปิฎก

ผู้ที่ยืนยันว่าภาษาบาลีเป็นภาษาของทางอินเดียตะวันตก อาจอธิบายว่า เนื่องจากหลังพุทธกาล พระพุทธศาสนาได้แผ่ขยายเจริญรุ่งเรืองไปยังอินเดียตะวันตก ซึ่งมีกรุงอุชเชนีเป็นศูนย์กลาง ภาษาบาลีซึ่งเป็นภาษาของอินเดียตะวันตกจึงได้รับการยกย่องยอมรับเป็นภาษาที่ทรงไว้ซึ่งพระไตรปิฎก

แต่ความเห็นเช่นนี้ไม่สมเหตุผล เพราะดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่า แม้หลังพุทธกาลพระพุทธศาสนาทางอินเดียตะวันตกจะเจริญรุ่งเรืองขึ้น แต่ก็ได้เจริญมากไปกว่าทางอินเดียตะวันออก นอกจากนี้คณะสงฆ์ในท้องถิ่นอื่น ๆ ยังมีอีกจำนวนมาก ซึ่งต่างก็มีกลุ่มพระภิกษุที่ทำหน้าที่ท่องจำพระไตรปิฎก คณะสงฆ์เหล่านั้นย่อมรู้ดีว่า ภาษาของอินเดียตะวันตกไม่ใช่ภาษาที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงใช้ จึงไม่มีความจำเป็นแต่ประการใดที่จะยอมรับภาษาของอินเดียตะวันตกเป็นภาษาที่ทรงไว้ซึ่งพระไตรปิฎก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ต้องไม่ลืมว่าในยุคสมัยที่สืบทอดคำสอนด้วยมุขปาฐะ การยอมรับภาษาของดินแดนอื่นเป็นภาษาที่ทรงไว้ซึ่งพระไตรปิฎก

⁴⁰ ดูรายละเอียดที่ข้อ 2.3.3 ข. หน้า 32-35

หมายถึงการที่จะต้องทุ่มเทกำลังของคณะสงฆ์ในท้องถิ่นตนท้องถิ่นจำพระไตรปิฎกในภาษาใหม่ของตนแดนอื่นนั้น ถ้าหากว่าในดินแดนอื่น ๆ ไม่มีคณะสงฆ์ดำรงอยู่มาก่อน ได้รับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาจากคณะสงฆ์ของอินเดียตะวันตก จนกระทั่งเกิดคณะสงฆ์ขึ้นในดินแดนใหม่เป็นไปได้ว่าคณะสงฆ์ในดินแดนใหม่นั้นอาจยอมรับภาษาของอินเดียตะวันตกเป็นภาษาที่ทรงไว้ซึ่งพระไตรปิฎก แต่จากประวัติศาสตร์ไม่มีเหตุการณ์ขยายตัวของคณะสงฆ์เช่นนั้นเกิดขึ้น และไม่มีหลักฐานใด ๆ ที่บ่งบอกว่า คณะสงฆ์ในท้องถิ่นต่าง ๆ ของอินเดียหลายแห่ง ซึ่งแม้จนถึงในยุคหลังก็ยังยอมรับภาษาบาลีเป็นภาษาที่ทรงไว้ซึ่งพระไตรปิฎก ล้วนสืบสายมาจากคณะสงฆ์ของอินเดียตะวันตก ดังนั้น เราจึงต้องปฏิเสธการยืนยันว่าภาษาบาลีเป็นภาษาของอินเดียตะวันตก

การที่คณะสงฆ์ในท้องถิ่นต่าง ๆ ของอินเดียยอมรับภาษาบาลีเป็นภาษาที่ทรงไว้ซึ่งพระไตรปิฎกนั้น เป็นเพราะภาษาบาลีเป็นภาษาที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงใช้ในการสั่งสอนประชาชน การเข้าใจอย่างนี้สมเหตุสมผลกว่า ซึ่งกระบวนการดังกล่าวจะได้กล่าวถึงต่อไป⁴¹

41 ดูรายละเอียดที่ข้อ 5. บทสรุป หน้า 77

4.4 สาเหตุที่ทำให้ภาษาบาลีแตกต่างจากภาษามคธ

หากสรุปว่าภาษาบาลีคือภาษามคธในสมัยพุทธกาล จำเป็นจะต้องวิเคราะห์ถึงที่มาของความแตกต่างของลักษณะพิเศษของภาษาบาลีกับภาษามคธในสมัยพระเจ้าอโศก

ดังที่ได้กล่าวไปข้างต้นแล้วว่า ความแตกต่างของลักษณะพิเศษของภาษาบาลีกับภาษามคธยุคหลัง ซึ่งจัดอยู่ในกลุ่มภาษาปรากฤตชั้นกลาง (ราวคริสต์ศตวรรษที่ 2-3 จนถึงคริสต์ศตวรรษที่ 7-8)⁴² นั้นมี 3 ประการ แต่ทว่าภาษามคธในสมัยพระเจ้าอโศกซึ่งเรารู้ได้ว่าศิลาจารึกในสมัยพระองค์นั้น เกือบจะไม่พบลักษณะพิเศษตัวอักษร “ศ” เลย ลักษณะพิเศษตัว “ล” ก็ยังไม่พบเด่นชัดเท่าในยุคหลัง⁴³ ดังนั้น ลักษณะพิเศษของภาษามคธในสมัยพระเจ้าอโศกที่แตกต่างจากภาษาบาลีจริง ๆ แล้วมีเพียงการที่ “อะ” การันต์ในปูลิงค์ ปฐมาวิภัตติเอกวจนะ ลงท้ายด้วย “เอ” (ภาษาบาลีลงท้ายด้วย “โ”))

42 ดูรายละเอียดที่ Mizuno (1955: 3)

43 ดูรายละเอียดที่ข้อ 3.1 หน้า 36-40

ผู้เขียนคิดว่า มีความเป็นไปได้ว่าลักษณะความแตกต่างนี้อาจเกิดขึ้นจากการย้ายเมืองหลวงของแคว้นมคธจากกรุงราชคฤห์ไปยังกรุงปาฏลีบุตร กล่าวคือ แม้ในแคว้นมคธเองภาษาในท้องถิ่นต่าง ๆ ก็มีลักษณะพิเศษของตนเอง ลักษณะพิเศษ “เอ” นั้นเดิมเป็นลักษณะของภาษาถิ่นในแถบเมืองปาฏลีบุตร หลังพุทธปรินิพพานราว 40 ปี พระเจ้าอุทัยภัททะ (อุทายิน) ได้ทรงย้ายเมืองหลวงของแคว้นมคธไปยังกรุงปาฏลีบุตร ทำให้ลักษณะพิเศษนี้ ซึ่งกลายเป็นภาษาของเมืองหลวงได้แพร่หลายออกไป จนกลายเป็นลักษณะพิเศษของภาษามคธในสมัยพระเจ้าอโศก ซึ่งอยู่หลังสมัยพุทธกาล 200 ปีเศษ⁴⁴

ซึ่งเมื่อเราดูจากประวัติศาสตร์โลกแล้ว การย้ายเมืองหลวงมักจะนำการเปลี่ยนแปลงมาสู่ภาษาของประเทศนั้น ๆ เสมอ

ส่วนลักษณะพิเศษตัวอักษร “ศ” กับตัวอักษร “ล” ก็เกิดจากการเปลี่ยนแปลงของภาษามคธในยุคหลังพระเจ้าอโศกไปอีกหลายร้อยปี

4.5 ท่าทีของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าต่อการใช้ภาษาที่ทรงไว้ซึ่งพระไตรปิฎก

ในพระวินัยปิฎก จุลวรรค ขุททกวัตตฤกษ์นธกะ ได้กล่าวถึงท่าทีของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าต่อการใช้ภาษาที่ทรงไว้ซึ่งพระไตรปิฎก ดังนี้

44 เรื่องปรัชสมัยของพระเจ้าอุทัยภัททะและการย้ายเมืองหลวงไปยังกรุงปาฏลีบุตร ดูรายละเอียดประกอบจากบทวิจัยเรื่องปรัชสมัยพุทธปรินิพพาน (Thanavuddho 2003)

สมัยนั้น ภิกษุ 2 รูป ชื่อ ยเมพฺและเตกุลา เป็นพี่น้องกัน เกิดในตระกูลพราหมณ์ ฉลาดในการพูดจา มีเสียงไพเราะ ภิกษุทั้ง 2 รูปนั้นเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคยังที่ประทับ ครั้นถึงแล้วถวาย อภิวาทพระผู้มีพระภาคแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ภิกษุทั้ง 2 รูปนั้น ผู้นั่ง ณ ที่สมควรแล้ว กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า “พระพุทธเจ้าข้า เวลานี้ภิกษุทั้งหลาย มีชื่อต่าง ๆ กัน มีโคตรต่าง ๆ กัน มีเชื้อชาติต่าง ๆ กัน มีตระกูลต่าง ๆ กัน พวกกันออกบวช ภิกษุเหล่านั้นทำ พระพุทธพจน์ให้แปดเปื้อนด้วยภาษาของตน (*sakāya niruttiyā*) ขอรโรกาส ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระพุทธเจ้าจะขอยก พระพุทธวจนะขึ้นเป็น *chandaso* (ภาษาพระเวท ?)”

.....พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงยกพุทธวจนะขึ้นเป็น *chandaso* รูปใดยกขึ้น ต้องอาบัติทุกกฏ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ศึกษาพุทธวจนะด้วย ภาษาของตน (*sakāya niruttiyā*)”

tena kho pana samayena Yameḷutekulā nāma bhikkhū dve bhātikā honti brāhmaṇajātikā kalyāṇavācā kalyāṇavākkaraṇā. te yena bhagavā ten’ upasaṃkamimṣu, upasaṃkamitvā bhagavantam abhivādetvā ekamantaṃ nisīdimṣu, ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū bhagavantam etad avocum : etarahi bhante bhikkhū nānānāmā nānāgottā nānājaccā nānākulā pabbajitā, te *sakāya niruttiyā* buddhavacanam dūsentī. handa mayam bhante buddhavacanam chandaso āropemā’

ti....bhikkhū āmantesi : na bhikkhave buddhavacanam
chandaso āropetabbam. yo āropeyya āpatti dukkaṭas-
sa. anujānāmi bhikkhave sakāya niruttiyā buddhava-
canam pariyāpuṇitun ti. (Vin II: 139, l: 1-9; 12-16)

มีการถกเถียงกันมายาวนานว่า คำว่า “chandaso” กับคำว่า “sakāya niruttiyā หมายถึงอะไร⁴⁵ ความหมายของคำว่า “chandaso” มีการอธิบายความหมายกัน 3 อย่าง คือ หมายถึง ฉันท (คาถา), ภาษาสันสกฤต, ภาษาพระเวท⁴⁶

เนื่องจากคำว่า “ฉนฺโท” มีความหมายถึงฉันท⁴⁷ จึงมีผู้อธิบายว่า คำว่า “chandaso (ฉนฺทโส)” หมายถึง คำฉันทหรือคาถาที่เป็นร้อยกรอง แต่ทว่าในพระไตรปิฎกมีเนื้อหาที่เป็นคาถาอยู่มากมาย ดังนั้น ถ้าเราแปลความหมายคำว่า “chandaso” ว่าหมายถึงคาถาแล้ว ก็จะขัดแย้งกับข้อเท็จจริงเชิงประจักษ์ของเนื้อหาพระไตรปิฎก และมองไม่เห็นเหตุผลใด ๆ ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะทรงห้ามไม่ให้ยกพระพุทธพจน์ขึ้นเป็นคาถา ดังนั้นความเห็นนี้จึงถูกปฏิเสธ

45 ดูรายละเอียดความเห็นของนักวิชาการต่าง ๆ ต่อความหมายของคำว่า “sakāya niruttiyā” ได้ที่ Mayeda (1964: 112-113), Brough (1980)

46 Norman อธิบายคำว่า “chandaso” ว่าหมายถึง “ปรารธนา” กล่าวคือ ภาษุทั้ง 2 รูปที่เกิดมาในตระกูลพราหมณ์ ขอลอนุญาติยกพุทธวจนะขึ้นสู่ภาษาที่ตนปรารธนา (ภาษาที่ตนเข้าใจง่าย) แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงห้าม ซึ่ง Brough ได้โต้แย้งความเห็นของ Norman (ดูรายละเอียดที่ Brough 1980)

47 ดูรายละเอียดที่ PTSD: 275

การแปลความหมายของคำว่า “chandaso” ว่าหมายถึงภาษาสันสกฤต คือ ความเห็นของพระพุทโธโฆษาจารย์⁴⁸ แต่ทว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ไม่น่าจะมีอคติต่อภาษาใดภาษาหนึ่ง พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่เน้นความเสมอภาคของผู้คนทั้งหลาย ปฏิเสธการแบ่งแยกชนชั้นหรือระบบวรรณะ ดังที่เราจะเห็นได้จากคำสอนในพระพุทธศาสนา องค์ประกอบของคณะสงฆ์ที่มีคนจากทุกชั้นวรรณะมาบวช และระเบียบปฏิบัติที่ภิกษุที่มาจากหลากหลายชนชั้นจะพึงปฏิบัติต่อกันอย่างเท่าเทียมกันโดยความเคารพตามอาวุโสพรรษา

นอกจากนี้ภาษาสันสกฤตแบบแผนที่ถูกจัดระบบไวยากรณ์โดยปาณินินั้น เกิดขึ้นหลังยุคพุทธกาลหลายร้อยปี ภาษาสันสกฤตในครั้งพุทธกาลเป็นภาษาที่มีรูปแบบอย่างไรก็เป็นเรื่องที่ยังมีการถกเถียงกันมาก ดังนั้นความเห็นที่ว่า คำว่า “chandaso” หมายถึงภาษาสันสกฤตจึงถูกปฏิเสธ

ความหมายที่ถูกต้องของคำว่า “chandaso” ควรหมายถึง “ภาษาพระเวท” กล่าวคือ ภิกษุทั้ง 2 รูปที่เกิดมาในตระกูลพราหมณ์มีความเชี่ยวชาญในภาษาพระเวท ได้กราบทูลขออนุญาตพระสัมมาสัมพุทธเจ้ายกพระพุทธวจนะขึ้นเป็นภาษาพระเวท แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่ทรงอนุญาต เพราะภาษาพระเวทเป็นภาษาที่ไม่อนุญาตให้คนทั่วไปศึกษา

48 Sp VI: 1214

เป็นภาษาที่มีเฉพาะพราหมณ์ผู้ได้รับการศึกษามาอย่างดีเท่านั้นจึงเข้าใจ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงห้ามยกพุทธวจนะขึ้นสู่ภาษาที่เป็นการผูกขาด เฉพาะของคนเฉพาะกลุ่มเช่นนั้น หากเข้าใจความหมายของคำว่า “chandaso” เช่นนี้แล้วก็จะสอดคล้องกับแนวทางโดยรวมของคำสอนใน พระพุทธศาสนา และเรื่องราวที่ว่ามาในขุททกวัตถุชั้นนี้ โดยรวมมีความหมายที่สอดคล้องกลมกลืน

หากตีความว่าภาษาสันสกฤตที่พระพุทธโฆษาจารย์หมายถึงนั้น ไม่ใช่ภาษาสันสกฤตแบบแผนของปาณินิ แต่หมายถึงภาษาสันสกฤตโบราณที่พัฒนามาจากภาษาพระเวท คือเป็นภาษาของกลุ่มบุคคลเฉพาะ ไม่สาธารณะแก่ประชาชนทั่วไป ก็ถือว่าถูกต้องเช่นกัน แต่ภาษาสันสกฤตโบราณ คือภาษาพระเวทหรือไม่ ก็มีประเด็นที่ยังต้องถกเถียงกันอีกมาก

คำว่า “sakāya niruttiyā” แปลว่า “ด้วยภาษาของตน” แต่คำว่า “ภาษาของตน” นั้นมีการตีความ 2 แบบคือ หมายถึง ภาษาที่ภิกษุแต่ละรูปใช้ หรือหมายถึงภาษาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า คือ ภาษามคธ

พระพุทธโฆษาจารย์อธิบายว่า “ภาษาของตน” ในที่นี้หมายถึง “ภาษามคธซึ่งมีโวหารตามแบบที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัส”(sam-māsambuddhena vuttappakāro Māgadhikavohāro)⁴⁹

49 Sp VI: 1214

แต่ทว่า เมื่อดูจากเนื้อหาของเรื่องราวนี้ในขุททกวัตถุขันธกะแล้ว คำว่า sakāya niruttiyā มีกล่าว 2 ครั้ง ครั้งแรกนั้นชัดเจนว่าหมายถึง ด้วยภาษาเดิมของพระภิกษุแต่ละรูปที่มาจากต่างทิศกันซึ่งไม่มีเนื้อหาที่กล่าวว่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงห้ามการใช้ภาษานั้นเลย หลังจากที่ทรงห้ามไม่ให้ยกพุทธวจนะขึ้นสู่ภาษาพระเวทแล้ว ก็ได้ตรัสว่า “เราอนุญาตให้ศึกษาพุทธวจนะด้วยภาษาของตน” ถ้าหากไม่มีความเห็นของพระพุทธโฆษาจารย์แล้ว ผู้ที่อ่านเรื่องราวนี้ย่อมเข้าใจว่า คำว่า sakāya niruttiyā แห่งที่ 2 นี้ก็หมายถึง ด้วยภาษาของภิกษุแต่ละรูปเหมือนในที่แห่งแรกนั่นเอง

ยิ่งเมื่อเราคำนี้ถึงว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเผยแผ่คำสอนไปในดินแดนต่าง ๆ นอกแคว้นมคธก็มาก ซึ่งการแสดงธรรมในดินแดนเหล่านั้น พระองค์ย่อมทรงใช้ภาษาของท้องถิ่นนั้น ๆ แน่นนอน เพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจ ดังนั้นหากแปลความหมายคำว่า sakāya niruttiyā ว่าหมายถึง ด้วยภาษาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ไม่สามารถที่จะจำกัดเพียงว่า หมายถึง เฉพาะภาษามคธเหมือนที่พระพุทธโฆษาจารย์ให้ความเห็น

ดังนั้น ความหมายที่ถูกต้องของคำว่า sakāya niruttiyā ควรจะหมายถึง ด้วยภาษาของพระภิกษุแต่ละรูป ซึ่งเราจะเห็นจากตัวอย่างจริงในปัจจุบัน พระภิกษุชาวไทยก็ย่อมสะดวกที่จะศึกษาและเทศนาสั่งสอนพุทธวจนะด้วยภาษาไทย มีพระไตรปิฎกฉบับแปลภาษาไทย พระภิกษุในประเทศอื่น ๆ ทั้ง พม่า ลาว กัมพูชา ศรีลังกา จีน ญี่ปุ่น เกาหลี ฯลฯ ก็เช่นกัน

5. บทสรุป

ภาษาบาลีคือ ภาษามคธในครั้งพุทธกาล เนื่องจากส่วนใหญ่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเผยแผ่คำสอนในแคว้นมคธ ภาษาหลักที่พระองค์ทรงใช้ก็คือภาษาบาลี แต่ทว่าพระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้ภิกษุทั้งหลายศึกษาพุทธวจนะด้วยภาษาของตนซึ่งเป็นการอนุญาตที่สมเหตุสมผลมาก ภิกษุจากท้องถิ่นต่าง ๆ จึงศึกษาพุทธวจนะด้วยภาษาของตน และเผยแผ่คำสอนสู่ประชาชนด้วยภาษาของท้องถิ่นนั้น ๆ

หลังพุทธปรินิพพาน การสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ 1 กระทำขึ้นที่กรุงราชคฤห์ เมืองหลวงของแคว้นมคธ ดังนั้น ในการสังคายนาภาษาที่ใช้ทรงไว้ซึ่งพระธรรมวินัยย่อมเป็นภาษามคธในขณะนั้น ซึ่งก็คือภาษาบาลี

เนื้อหาของพระธรรมวินัยทั้งในส่วนที่เป็นคาถาและส่วนที่เป็นร้อยแก้วเกิดขึ้นในยุคเดียวกัน การที่เนื้อหาส่วนที่เป็นคาถามีลักษณะภาษาบาลีที่มีระบบไวยากรณ์ไม่สับสนและมีคำเก่าใหม่ใช้ปนกันอยู่ในคาถาเดียวกัน เป็นเพราะผู้ประพันธ์คาถาเหล่านั้นมีแนวโน้มชอบใช้คำที่มีลักษณะเก่า และเนื่องด้วยข้อจำกัดของการใช้คำตามกฎทางฉันทลักษณ์

หลังพุทธปรินิพพาน ภาษาบาลีได้รับการยกย่องยอมรับเป็นภาษาที่ทรงไว้ซึ่งพระธรรมวินัยเพราะเป็นภาษาที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงใช้ในการสั่งสอนประชาชน พระไตรปิฎกบาลีได้รับการสืบทอดมาด้วยการท่องจำ (มุขปาฐะ) โดยคณะสงฆ์กลุ่มต่าง ๆ จำนวนมาก แต่ทว่าใน

ดินแดนที่พระพุทธศาสนาเพิ่งเผยแผ่ไปถึงคณะสงฆ์ยังไม่เข้มแข็ง (ปัจจุบันชนบทในทางพระพุทธศาสนา) คณะสงฆ์ในท้องถิ่นนั้น ๆ ได้ทุ่มเทกำลังท่องบ่นทรงจำพระธรรมวินัยในภาษาของตนสืบทอดต่อ ๆ กันมา ปรากฏเป็นพระไตรปิฎกภาษาต่าง ๆ ตกทอดมาถึงปัจจุบัน ในขณะที่เดียวกันก็พยายามศึกษาสืบทอดพระธรรมวินัยในภาษาบาลีเต็มกำลังเท่าที่ทำได้ ทำให้เรายังพบการใช้ภาษาบาลีในดินแดนต่าง ๆ ของอินเดียอย่างกว้างขวางในยุคหลัง ซึ่งคณะสงฆ์ที่มีการสืบทอดพระธรรมวินัยด้วยภาษาบาลีที่เข้มแข็งที่สุด คือ คณะสงฆ์ที่สืบสานมาจากแคว้นมคธ ซึ่งก็คือคณะสงฆ์เถรวาทในดินแดนต่าง ๆ

ราว 5 - 6 ศตวรรษก่อนคริสต์ศักราช กลุ่มภาษาอินโดอารยันยุคกลางมีความคล้ายคลึงกัน หลังจากนั้นลักษณะความแตกต่างของภาษาในท้องถิ่นต่าง ๆ ก็ค่อย ๆ เพิ่มขึ้นตามกาลเวลาที่ผ่านไป เนื่องจากภาษาบาลีเป็นภาษาในครั้งพุทธกาล ซึ่งอยู่ในช่วง 5 - 6 ศตวรรษก่อนคริสต์ศักราช จึงมีลักษณะที่คล้ายคลึงกับภาษาในท้องถิ่นต่าง ๆ และเนื่องจากภาษาบาลีเป็นภาษามคธที่เก่าแก่ ในยุคพระเจ้าอโศกมหาราช (ซึ่งอยู่หลังสมัยพุทธกาลราว 200 กว่าปี) แม้ภาษามคธจะมีการเปลี่ยนแปลงไปจนมีลักษณะพิเศษบางอย่างที่ภาษาบาลีไม่มี แต่ก็ยังมีลักษณะร่วมกับภาษาบาลีอยู่มาก⁵⁰ นี่เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ภาษาใน

⁵⁰ กระบวนการเปลี่ยนแปลงของภาษาบาลี คาดการณ์ได้ดังนี้ หลังพุทธกาล เมื่อเวลาผ่านไปภาษามคธที่ใช้ในชีวิตประจำวัน (ซึ่งก็คือภาษาบาลี) ค่อย ๆ มีการเปลี่ยนแปลงทีละน้อย โดยเฉพาะหลังพุทธกาลราว 40 ปี เมื่อพระเจ้าอชุตยภัททะได้ย้ายเมืองหลวงของแคว้นมคธจากกรุงราชคฤห์ไปยังกรุงปาฏลิบุตร ทำให้ภาษามคธเกิดการเปลี่ยนแปลงมากขึ้น

จารึกพระเจ้าอโศกที่พบในท้องถื่นต่าง ๆ หลายแห่งมีความคล้ายคลึงกับภาษาบาลี เพราะภาษาในจารึกพระเจ้าอโศกนั้นไม่ได้ถูกแปลเป็นภาษาในท้องถื่นนั้น ๆ โดยสิ้นเชิง แต่เป็นการแปลโดยเหลือเค้าของภาษามคธในยุคพระเจ้าอโศกด้วย

เนื่องจากภาษาบาลีเป็นภาษาที่เก่ามาก ทำให้ในศิลาจารึกและเงินตราซึ่งถูกสร้างขึ้นจำนวนมากตั้งแต่ยุคพระเจ้าอโศกเป็นต้นมา ไม่มีที่ใช้ภาษาบาลีเลย เพราะในยุคนั้นภาษาบาลีไม่ใช่ภาษาที่ใช้ในชีวิตประจำวันแล้ว ในข้อความที่มุ่งให้ประชาชนทั่วไปอ่านจึงไม่มีการใช้ภาษาบาลี

(เชิงอรรถ ต่อจากหน้าที่แล้ว)

ไปอีก ลักษณะพิเศษที่ “อะ” การันต์ในปูลิ๊งค์ ปฐมาวิภัตติ เอกวจนะ ลงท้ายด้วย “เอ” คาดว่าเป็นลักษณะพิเศษของภาษาที่กรุงปาฏลีบุตร และเนื่องจากกลายเป็นภาษาของเมืองหลวงจึงแพร่หลายออกไปจนกลายเป็นลักษณะพิเศษของภาษามคธในยุคพระเจ้าอโศกมหาราชซึ่งอยู่ในช่วงราว 200 ปีเศษหลังพุทธกาล ลักษณะพิเศษของภาษามคธอย่างอื่นที่เกิดขึ้นในยุคหลังจากนั้นคือ แนวโน้มการใช้ “ล” แทน “ร” การใช้ “ศ” แทน “ส” ก็ค่อย ๆ มีปรากฏขึ้นทีละน้อย จนกระทั่งในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 5 ลักษณะพิเศษทั้ง 3 นี้ก็ได้กลายเป็นลักษณะพิเศษของภาษามคธที่แตกต่างจากภาษาบาลี

อักษรย่อและบรรณานุกรม

- DPPN *Dictionary of Pāli Proper Names*. 1960. 2 vols. edited by G.P. Malalasekera. London: PTS (first printed. 1937-1938)
- Dīp *Dīpavaṃsa: An ancient Buddhist Historical Record*. 2000. edited by Hermann Oldenberg. Oxford: PTS. (first printed. 1879)
- Mhv *Mahāvamsa*. 2007. edited by Wilhelm Geiger. Lancaster: PTS. (first printed. 1908)
- PTSD *Pali-English Dictionary*. 1979. edited by T.W. Rhys Davids and William Stede. London: PTS
- Sp *Samantapāsādikā*. 1924-1947. edited by J. Takakusu and M. Nagai. London: PTS.
- T *Taishō-shinshū-daizōkyō* 大正新脩大藏經. 1924-1934. Tokyo: Daizōshuppansha.

Vin *Vinayaṭṭakā* vol.I. 1997. edited by Hermann Oldenberg. Oxford: PTS. (first printed. 1879. London: Williams and Norgate)

Vinayaṭṭakā vol.II. 1995. edited by Hermann Oldenberg. Oxford: PTS. (first printed. 1880)

Vinayaṭṭakā vol.III. 2005. edited by Hermann Oldenberg. Lancaster: PTS. (first printed. 1881)

Vinayaṭṭakā vol.IV. 2001. edited by Hermann Oldenberg. Oxford: PTS. (first printed. 1882)

Vinayaṭṭakā vol.V. 2006. edited by Hermann Oldenberg. Oxford: PTS. (first printed. 1883)

BROUGH, John.

1980 "Sakāya Niruttīyā: Cauld kale het." *The Language of the Earliest Buddhist Tradition: 35-42*, edited by Heinz Bechert. Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht.

GEIGER, Wilhelm.

- 1912 "Introduction." *The Mahāvamsa*: ix-lxiii. London: PTS.
- 1987 *Pāli: Bunken-to-gengo* Pāli: 文献と言語. translated by BANDO Shōkū (伴戸昇空訳). Kyoto: Abhidharma Research Institute. (German original. 1916)
- 1996 *Pāli Literature and Language*. translated by Batakrisna Ghosh. New Delhi: Munshiram Manoharlal (German Original: 1916).

GOMBRICH, Richard Francis.

- 1990 "Recovering the Buddha's Message." *Earliest Buddhism and Madhyamaka*: 5-23, edited by D.S. Ruegg and L. Schmithausen. Leiden: E.J.Brill. (Reprinted in Williams(2005) vol. 1, Ch. 7)

HAZRA, Kanai Lal.

- 1994 *Pāli Language and Literature: A Systematic Survey and Historical Study* vol.1. New Delhi: D. K. Printworld.

KANAKURA, Enshō (金倉円照).

- 1939 *Indo-kodai-seishinshi* 印度古代精神史 (ประวัติจิตวิญญาณในอินเดียโบราณ). Tokyo: Iwanamishoten.

LAW, Bimala Chuen.

1933 *A History of Pāli Literature I*. London: Kegan Paul, Trench and Trubner.

MAYEDA, Egaku (前田恵学).

1964 *Genshi-bukkyō-seiten-no-seiritsushi-kenkyū* 原始仏教聖典の成立史研究 (A History of the Formation of Original Buddhist Texts). Tokyo: Sankibōbusshorin.

MIZUNO, Kōgen (水野弘元).

1955 *Pāri-go-bunpō* パーリ語文法 (ไวยากรณ์บาลี). Tokyo: Sankibōbusshorin.

MORI, Sōdo (森祖道).

1984 *Pāri-bukkyō-chūshaku-bunken-no-kenkyū* パーリ仏教註釈文献の研究 (A Study of the Pāli Commentaries). Tokyo: Sankibōbusshorin.

MUDIYANSE, Nandasena.

2002 "A Short History of the Sinhala Language." *Buddhist and Indian Studies in Honour of Professor Sodo Mori*: 547-554, edited by Publication Committee for Buddhist and Indian Studies in Honour of Professor Dr. Sodo Mori. Hamamatsu: Kokusai Bukkyōto Kyōkai

NAKAMURA, Hajime (中村元).

1997 "Fuhenni mauriya-ōchō-narabi-ni-gōtama-budda-no-nendai-nitsuite [付編二] マウリヤ王朝ならびにゴータマ・ブツダの年代について(ภาคผนวกลำดับที่ 2: สมัยพุทธกาลและราชวงศ์โมริยะ)." *Indoshi vol.2 Nakamura-hajime-senshū* インド史Ⅱ・中村元選集 #6 (ประวัติศาสตร์อินเดีย เล่มที่ 2 - รวมผลงานเขียนนากามูระ ฮาจิเมะ ลำดับที่ 6) : 581-619. Tokyo: Shunjūsha.

NORMAN, Kenneth Roy.

1980 "The Dialects in which the Buddha Preached." *The Language of the Earliest Buddhist Tradition: 61-77*, edited by Heinz Bechert. Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht.

1994 *Collected papers V*. Oxford: PTS.

OLDENBERG, Hermann.

1879 *The Vinaya Piṭakam: one of the principal Buddhist holy scriptures in the Pāli language vol. I: the Mahāvagga*. London: Williams and Norgate.

ONG, Walter Jackson.

1982 *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word*.
London/New York: Routledge.

RHYS DAVIDS, Thomas William.

1993 *Buddhist India*. Delhi: Motilal Banarsidass. (first printed, London: 1903)

SHIMODA, Masahiro (下田正弘).

1997 *Nehankyō-no-kenkyū: Daijō-kyōten-no-kenkyū-hōhō-shikiron* 涅槃經の研究—大乘經典の研究 方法試論 (A Study of the Mahāparinirvāṇasūtra: With a Focus on the Methodology of the Study of Mahāyānasūtras). Tokyo: Shunjūsha.

THANAVUDDHO Bhikkhu.

2003 “Shoki-bukkyō-ni-okeru-seiten-seiritsu-to-shugyō-taikei 初期仏教における聖典成立と修行体系 (กำเนิดพระไตรปิฎกและแนวปฏิบัติสู่การตรัสรู้ธรรมในพระพุทธศาสนา ยุคดั้งเดิม).” PhD diss., University of Tokyo.

WINTERNITZ, Mourice.

1983 *History of Indian Literature II*. Delhi: Motial Banarsidass.(Reprinted: Delhi 1988)

YAMADA, Meiji(山田明爾).

1964 "Pārigo-kigen-ronsō-no-tenbō パーリ語起源論争の展望 (A Note on the Origin of Pāli.)." *Bukkyōgaku-kenkyū* 仏教学研究21: 41-47.

YAMASAKI, Gen'ichi (山崎元一).

1979 *Ashōka-ō-densetsu-no-kenkyū* アシヨーカー王伝説の研究 (The Legend Aśoka: A Critical Study). Tokyo: Shunjūsha.

